

ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ

ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΥΡΕΙΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ ΤΟΥ ΖΗΝ ~ ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟΝ ΠΛΗΤΟΝ

* * *

Εισαγωγή

D.S. Hutchinson

Επιμέλεια - Μετάφραση
Γιάννης Αβραμίδης

Μετάφραση λατινικών
Πέτρος Οικονόμου

© 2000 Εκδόσεις Θύραθεν

Βασ. Ηρακλείου 40 - Θεσσαλονίκη 54623

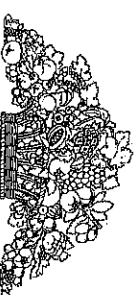
τηλ. (031) 241917 - 244609

ISBN 960 - 8097 - 01 - 0

Το βιβλίο επιμελήθηκε ο Γ. Αβραμίδης.

Η τυπογραφική διόρθωση έγινε από την Κατερίνα Κασούκη.

Η σειρά *ΕΠΙΚΟΥΡΕΙΑ* των εκδόσεων Θύραθεν συνεχίζεται με την έκδοση γνωστών έργων επικούρειων της αρχαιότητας και σύγχρονων μελετών.

Η αλήθεια των αισθήσεων

Lucretius, De rerum Natura IV 469-85

- 469 *Denique nil sciri siquis putat, id quoque nasci*
470 *an sciri possit, quoniam nil scire fatetur.*
hunc igitur contra miniam contendere causam,
qui capite ipse suo in statuit vestigia sese.
et tamen hoc quoque mihi concedam scire, at id ipsum
quaeram, cum in rebus veri nil viderit ante,
475 *unde sciat quid sit scire et nescire vicissim,*
notitiam veri quae res falsisque creati
et dubium certo quae res differre probanti.
invenies primis ab sensibus esse creatam
notitiam veri neque sensus posse refelli.
480 *nam maiore fide debet reperitur illud,*
sponte sua veris quod possit vincere falsa.
quid maiore fide porro quam sensus haberi
debet? an ab sensu falso ratio orta valebit
dicere eos contra, quae tota ab sensibus orta est?
485 *qui nisi sunt veri, ratio quoque falsa fit omnis.*

Κι όποιος νομίζει ότι τίποτα δεν μπορούμε να γνωρίζουμε, ομολογεί ο ίδιος ότι δεν μπορεί να ισχυριστεί ούτε καν αυτό. Δεν αξίζει τώρα ν' ανοίξω διάλογο μ' έναν άνθρωπο που στη θέση των ποδιών έβαλε το κεφάλι.

Μα ας το δεχτούμε πώς ξέρει καλά ότι τίποτα δεν είναι γνωστό. Θα ας τον ρωτούσα: αφού δεν βλέπεις πουθενά την αλήθεια, πώς μπορείς να ξέρεις τι μπορεί να γίνει γνωστό και τι όχι, και ποια είναι τα σημάδια του αληθινού και του ψεύτικου, και τι σου έδωσε τη δυνατότητα να ξεχωρίζεις το αμφίβολο από το βέβαιο;

Θα βρεις ότι οι αισθήσεις μας είναι εκείνες που πρωτοδημιούργησαν το χριτήριο της αλήθειας, και πώς οι αισθήσεις δε γίνονται να βγουν ψεύτικες: θα πρέπει να θεωρούμε πιο αξιόπιστο ό,τι από μόνο του μπορεί με το αληθινό να νικήσει το ψεύτικο. Και τι μπορεί να θεωρηθεί πιο αξιόπιστο από τις αισθήσεις; Είναι δυνατόν, ένας συλλογισμός βασιζόμενος σε ψευδείς αισθήσεις, να ανταποδώσει τις αισθήσεις; Αφού κι ο ίδιος απί' αυτές πηγάξει' οπότε, αν αυτές δεν είναι αληθινές, τότε ολόκληρος ο συλλογισμός είναι επίσης ψευδής.

Λουκρήτιος

Ἐπικ. Κύρια Δόξα 22

κ.δ. 22 *Τὸ ὑπερστηκὸς δεῖ τέλος ἐπιλογίεσθαι και πᾶσαν τὴν ἐν-
ἀργειαν, ἐφ' ἣν τὰ δοξαζόμενα ἀνάγκηεν· εἰ δὲ μὴ πάντα
ἀκρισίας και παραχρῆς ἔσται μεστὰ.*

Ἐπικ. Κύρια Δόξα 23

κ.δ. 23 *Εἰ μαχρῆ πάσαις ταῖς αἰσθήσεσιν, οὐχ ἔξεις οὐδ' ἀς ἂν φῆς
αὐτῶν διεψεύσθαι πρὸς τί ποιούμενος τὴν ἀγρωγὴν και-
νῆς.*

Ἐπικ. Κύρια Δόξα 24

κ.δ. 24 *Εἰ τιν' ἐκβαλεῖς ἀπλὼς αἰσθῆσιν και μὴ διαίρησεις τὸ δο-
ξαζόμενον και τὸ προσόμενον και τὸ παρὸν ἤδη κατὰ τὴν
αἰσθῆσιν και τὰ πάθη και πᾶσαν φανταστικὴν ἐπιβολὴν
τῆς διανοίας, συνταρᾶξεις και τὰς λοιπὰς αἰσθήσεις τῆ
ματαιῶ δόξῃ, ὥστε τὸ χρητήριον ἄπαν ἐκβαλεῖς· εἰ δὲ βε-
βαιώσεις και τὸ προσόμενον ἄπαν ἐν ταῖς δοξαστικαῖς ἐν-
νοίαις και τὸ μὴ τὴν ἐπιμαρτύρησιν <ἐχόν>, οὐκ ἐκλείψεις
τὸ διεψευσμένον, ὡς τετηρηκὼς ἔση πᾶσαν ἀμφισβήτησιν
κατὰ πᾶσαν χρίσιν τοῦ ὁρθῶς ἢ μὴ ὁρθῶς.*

Σέξτος Ἐμπειρικός, Πρὸς Λογικὸς (παράθ. Ἐπίκουρου), 7.206-10

15 *Ἐξάπατᾶ δὲ ἐνίους ἢ διαφορά τῶν ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ αἰσθη-
τοῦ, οἷον ὄρατου, δοκουσῶν προσπίπτειν φαντασιῶν,
καθ' ἣν ἢ ἀλλοιόχρου ἢ ἀλλοιόχημον ἢ ἀλλως πως ἐξ-*

Πρέπει να αναλογιζόμαστε τον αληθινό σκοπό της ζωῆς ἔχο-
ντας κατὰ νοῦ ὅλες εκείνες τις ολοφάνερες μαρτυρίες των αι-
σθήσεων στις οποίες στηρίζουμε τις απόψεις μας· ειδικά, ὡς,
τα πάντα θα ἴναι γεμάτα ἀμφιβολία και σύγχυση.

Αν ἀντιμάχεσαι ὅλες τις αἰσθήσεις σου, δεν θα ἴχεις πλῆρον τί-
ποτα με βάση το οποίο να κρίνεις ἀκόμα κι εκείνες τις αἰσθη-
σεις που ισχυρίζεσαι ὅτι μας ἐξαιτατοῦν.

Αν ἀπορρίψεις ὁλότελα μιαν αἰσθησι, και δεν χάνεις διάκριση
ἀνάμεσα στη δοξασία σου που ἀκόμα περιμένει ἐπαλήθευση
και σ' αὐτό που εἶναι ἤδη δεδομένο στις αἰσθήσεις και στα αι-
σθήματα κι εἶναι καταγραμμένο στο νοῦ ὡς παρόσταση, τότε
θα φέρεις σύγχυση στις ἄλλες αἰσθήσεις σου με τὴν ἀνόητη
 γνώμη σου και θα χάσεις κάθε χρητήριο. Αὐ, πάλι, με τις υπο-
κειμενικές σου ιδέες θεωρήσεις ἀληθινό, ἀδιακρίτως, και ἐκεί-
νο που περιμένει τὴν ἐπαλήθευση και εχείνο που δεν τὴ χειρά-
ζεται, δεν πρόκειται να ἀποφύγεις το λάθος, ἀφοῦ κάθε χρίσιν
σου σχετικά με το τι εἶναι σωστό και τι ὄχι θα βρίσκειται πᾶ-
ντα ὑπὸ ἀμφισβήτηση.

Μερικούς ἀνθρώπους τους ἐξαιτατοῦν οι διαφορές των εντυ-
πώσεων που προέρχονται ἀπὸ το ἴδιο αἰσθητὸ ἀντικείμενο,
 λ.χ. ἕνα ὄρατὸ ἀντικείμενο· το ἴδιο ἀντικείμενο φαίνεται να
 ἴχει ἄλλο χρώμα ἢ σχῆμα, ἢ να μοιάζει κάπως διαφορετικό.

ηλυστημένον φαίνεται τὸ ὑποκειμένον. ὑπενόησαν γὰρ ὅτι τῶν οὕτω διαφερουσῶν και μαχόμενων φαντασιῶν δεῖ τὴν μὲν τινα ἀληθῆ εἶναι, τὴν δ' ἐκ τῶν ἐναντιῶν ψευδῆ τυγχάνειν. ὅπερ ἐστὶν εὐήθης και ἀνδρῶν μη συνωρύωντων τὴν ἐν τοῖς οὐοι φύσιν οὐ γὰρ ὄλον ὁράται τὸ στερεῶμιον, ἵνα ἐπὶ τῶν ὁρατῶν ποιῶμεθα τὸν λόγον, ἀλλὰ τὸ χρώμα τοῦ στερεῶμιου. τοῦ δὲ χρώματος τὸ μὲν ἐστὶν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ στερεῶμιου, καθάπερ ἐπὶ τῶν συνεργῶν και ἐκ [τοῦ] μετροῖου διαστήματος βλεπομένων, τὸ δ' ἐκτὸς τοῦ στερεῶμιου και τοῖς ἐφεξῆς τόποις ὑποκειμένου, καθάπερ ἐπὶ τῶν ἐκ μακροῦ διαστήματος θεωρουμένων. τοῦτο δὲ ἐν τῷ μεταξὺ ἐξαλλαστόμενον και ἴδιον ἀναδεχόμενον σχῆμα τοιαύτην ἀναδίδοσι φαντασίαι, ὁποῖον και αὐτὸ κατ' ἀληθειαν ὑπόκειται. ὄνπερ οὐν τρόπον οὕτε ἢ ἐν τῷ κρουομένῳ χαλακώματι φωνῆ ἐξακούεται οὕτε ἢ ἐν τῷ στόματι τοῦ κερραχότος, ἀλλ' ἢ προσπίπτουσα τῇ ἡμέτερά αἰσθήσει, και ὡς οὐθείς φησι τὸν ἐξ ἀποστήματος μικρᾶς ἀκούοντα φωνῆς ψευδῶς ἀκούειν, ἐπεῖπερ σύνεργῶς ἐλθὼν ὡς μείζονος ταύτης ἀντιλαμβάνεται, οὕτως οὐκ ἂν εἴποιμι ψευδεσθαι τὴν ὄψιν, ὅτι ἐκ μακροῦ μὲν διαστήματος μικρὸν ὄρα τὸν πύργον και στρογγύλον, ἐκ δὲ τοῦ συνεργῶς μείζονα και τετραγώνου, ἀλλὰ μάλλον ἀληθεύειν, ὅτι και ὅτε φαίνεται μικρὸν αὐτῇ τὸ αἰσθητὸν και τοιουτόσχημον, ὄντως ἐστὶ μικρὸν και τοιουτόσχημον, τῇ δὲ διὰ τοῦ ἀέρος φορᾶ ἀποθραυομένων τῶν κατὰ τὰ εἰδῶλα περᾶτων, και ὅτε μέγα πάλιν και ἀλλοιόσχημον, πάλιν ὁμοίως μέγα και ἀλλοιόσχημον, ἦδη μὲνται οὐ τὸ

Γιατί υποθέτουν ὅτι ὅταν οι εντυπώσεις διαφέρουν και αντιμάχονται μεταξὺ τους, τότε μία απ' αυτές θα πρέπει να είναι η ἀληθινή, σε αντίθεση με τις ἄλλες που θα ἴναι ψεύτικες. Πράγμα που είναι τελείως ἀπλοϊκό, και χαρακτηριστικῶς ἀνθρώπων που δεν βλέπουν την ἀληθινή φύση των ὄντων. Διότι αὐτὸ που βλέπουμε (για να μιλήσουμε για τα ὄρατά), δεν είναι ολόκληρο το στερεὸ σώμα μα το χρώμα της επιφανείας του. Ὅσο για το χρώμα, ἄλλοτε βρίσκεται ἀκριβῶς πάνω στο στερεὸ σώμα, ὅπως ὅταν βλέπουμε εκ του συνεργῶς ἢ ἀπὸ μέρη ἀπόστασι ἕνα μέρος του ὅμως βρίσκεται ἔξω ἀπὸ το σώμα και στον περιβάλλοντα χώρο, ὅπως ὅταν βλέπουμε ἀπὸ μακρινή ἀπόστασι. Το χρώμα αὐτό, καθὼς διαφοροποιεῖται μέσα στο διάστημα που μεσολαβεῖ και ἀποκατὰ παρόδοξη ὄψη, δίνει ἀλλήλην ἐντύπωσι, ἢ οποία ὅμως ἀνταποκρίνεται και αὐτῇ σε ὅ,τι ἀποτελεῖ μια ἀληθινή ἀντικειμενική κατὰστασι. Κατὰ τον ἴδιο τρόπο, αὐτὸ που ακούμε δεν είναι ο ἦχος μέσα ὃ ἕνα χάλκινο κύμβαλο οὐτε ἢ φωνῆ μέσα στο στόμα κάποιου που φωνάζει, ἀλλὰ ο ἦχος που φτάνει στην αἰσθησή μας· και ἀκριβῶς ὅπως κανεῖς δεν ισχυρίζεται ὅτι ακούει ψεύτικα ὅποιος ακούει μια φωνῆ ἀμυδρᾶ ἀπὸ μεγάλη ἀπόστασι, διότι φθάνοντας κατόπιν πιο κοντὰ την ακούει πιο δυνατῇ, ἔτσι δεν θα ἔλεγα πως ψεύδεται ἢ ὄρασι που ἀπὸ μακρῶς βλέπει τον πύργο μικρῶ και στρογγυλό, και ἀπὸ κοντὰ τον βλέπει μεγάλο και τετραγώνο. Θα ἔλεγα μάλλον ὅτι ἢ ὄρασι λέει την ἀλήθεια, διότι ὅταν το αἰσθητὸ ἀντικείμενο τῆς φαίνεται πως εἶναι μικρὸ και ἔχει τέτοιο σχῆμα, ὄντως αὐτὸ εἶναι μικρὸ και ἔχει τέτοιο σχῆμα, καθὼς οι ἀφρες των εἰδῶλων, τρεῖδεύοντως μες στον ἀέρα διαβρώνονται· και ὅταν, πάλι, της φαίνεται μεγάλο και διαφορετικῶ σχῆματος, ὁμοίως, εἶναι μεγάλο και διαφο-

40 αυτό ἀμφοτέρω καθεστώς. τούτο γὰρ τῆς διαστρόφου
 λοιπὸν ἔστι δόξης αἰσθῆαι, ὅτι τὸ αὐτὸ ἦν τό τε ἐκ τοῦ
 σύνεργου καὶ τὸ πόρρωθεν θεωρούμενον φανταστόν. αἰ-
 σθήσεως δὲ ἴδιον ὑπῆρχε <τὸ> τοῦ παρόντος μόνου καὶ
 κινουῦντος αὐτὴν ἀντιλαμβάνεσθαι, οἷον χρώματος, οὐχί
 δὲ τὸ διακρίνειν ὅτι ἄλλο μὲν ἔστι τὸ ἐνθάδε ἄλλο δὲ τὸ
 ἐνθάδε ὑποκείμενον. διόπερ αἱ μὲν φαντασίαι διὰ ταῦτα
 45 πᾶσαι εἰσιν ἀληθεῖς, <αἱ δὲ δόξαι οὐ πᾶσαι ἦσαν ἀληθεῖς>,
 ἀλλ' εἶχόν τινα διαφορὰν. τούτων γὰρ αἱ μὲν ἦσαν ἀλη-
 θεῖς αἱ δὲ ψευδεῖς, ἐπεὶ περ κρίσεις καθεστᾶσιν ἡμῶν ἐπι-
 ταῖς φαντασίαις, κρίνομεν δὲ τὰ μὲν ὀρθῶς, τὰ δὲ μοχθη-
 ρῶς ἦτοι παρὰ τὸ προστιθέσθαι τι καὶ προσυμένειν ταῖς
 φαντασίαις ἢ παρὰ τὸ ἀφαιρῆσθαι τι τούτων καὶ κοινῶς κα-
 ταψευδέσθαι τῆς ἀλόγου αἰσθήσεως.

Δεῦρος Ἐμπερικῶς, *Πρὸς Λογικούς* (παράθ. Ἐπίκουρου), 8,63-4.
 [Ὁ δὲ Ἐπίκουρος ἔλεγε] πάντα τὰ αἰσθητὰ εἶναι ἀληθῆ,
 καὶ πᾶσαν φαντασίαν ἀπὸ ὑπάρχοντος εἶναι, καὶ ται-
 αῦτην ὁποῖόν ἐστι τὸ κινουῦν τὴν αἰσθησιν, πλανησῶσθαι δὲ
 τοὺς τινὰς μὲν τῶν φαντασιῶν λέγοντας ἀληθεῖς, τινὰς δὲ
 ψευδεῖς παρὰ τὸ μὴ δύνασθαι χωρῖζειν δόξαν ἀπὸ ἐναρ-
 γείας. ἐπὶ γοῦν τοῦ Ὁρέστου, ὅτε εἶδοκε βλέπειν τὰς Ἐ-
 ρινύδας, ἢ μὲν αἰσθήσας ὑπ' εἰδικῶν κινουμένη ἀληθῆς ἦν
 (ὑπέκειτο γὰρ τὰ εἰδικῶ), ὁ δὲ νοῦς οἰόμενος, ὅτι στερε-
 μνοι εἰσιν Ἐρινύες ἐψευδοδόξει.

ρετυκού σχήματος. Ἦδη τα δύο δεν είναι το ίδιο πράγμα. Εί-
 ναι διεστραμμένη αντιληψή το να πιστεύει κανείς ότι το αντι-
 κείμενο που του εντυπώθηκε όταν είδε από κοντά και εκείνο
 που εντυπώθηκε όταν είδε από μακριά είναι ένα και το αυτό.
 Η παρόδοξη λειτουργία της αίσθησης είναι να συλλαμβάνει
 μόνον ό,τι είναι γι αυτήν παρόν και την κινητοποιεί, λ.χ. το
 χρώμα, και όχι να κάνει διάκριση, ότι άλλο πράγμα είναι ε-
 τούτο εδώ και άλλο το παρακεί. Επομένως, όλες οι εντυπώ-
 σεις είναι αληθινές, ενώ οι γνώμες δεν είναι όλες αληθινές πα-
 ρά επιδέχονται διαφοροποιήσεις. Άλλες είναι αληθινές, άλλες
 ψεύτικες, διότι αποτελούν κρίσεις που κάνουμε βασισμένοι
 στις εντυπώσεις μας, κι άλλες τις κρίνουμε με σωστό τρόπο κι
 άλλες με άσχημο -είτε προσθέτοντας και επιδιδάσκοντας κάτι
 πάνω στις εντυπώσεις, είτε αφαιρώντας απ' αυτές και πλα-
 στογραφώντας την άλoγη αἰσθηση.²

Ἔλα τα αἰσθητὰ εἶναι ἀληθινὰ και κάθε εντύπωση είναι προῖ-
 ὸν υπαρχοῦ πράγματος, και ορίζεται ἀπὸ το αντικείμενο που
 κινεί την αἰσθηση. Γελιόνται όσοι υποστηρίζουν ότι άλλες
 εντυπώσεις είναι ἀληθινές κι άλλες ψευδεῖς· κι αὐτὸ διότι δεν
 μπορούν να κάνουν διάκριση ἀνάμεσα στη γνώμη και στο ο-
 λοφάνερο. Στην περίπτωση του Ὁρέστη, που του φάνηκε πως
 εἶδε τις Ἐρινύες, ἢ μὲν αἰσθησὴ του, κινήτοποιημένη ἀπὸ τὰ ο-
 μοιώματα (των Ἐρινύων) ἦσαν ἀληθινῆ, καθώς τὰ ομοιώμα-
 τὰ υπῆρχαν. Ὁ νοῦς του όμως, νομίζοντας πως οι Ἐρινύες
 ἦσαν σώματα στερεά, ἔκανε λάθος.»³

² Ἐπίκουρος

Lucretius, De rerum natura IV 379-86

- 379 *Nec tamen hic oculos falli concedimus hiim.*
nam quo cumque loco sit haec atque umbra tuert
 380 *illorum est; eadem vero sint lumina nerue,*
umbraque quae fait hic eadem nunc transeat illuc;
an potius fiat paulo quod diximus ante,
hoc animi demum ratio discernere debet,
 385 *nec possunt oculi naturam noscere rerum.*
 386 *proinde animi vitium hoc oculis adfingere nol.*

Διογένης Ουρανιάδας, απόστ. 5

- στ. 2 *Ἡμεῖς δὲ τὴν μὲν βεῦσιν αὐτὴν ὁμολογοῦμεν, οὐ μὲντοι*
καὶ τὸ οὕτως ὀξεῖαν αὐτὴν ὑπάρχειν, ὥστε μηδεὶ χρόνῳ
 στ. 3 *τὴν ἑκάστου φύσιν καταλημπτὴν αἰσθησεσιν εἶναι. καὶ*
γὰρ οὐδ' ἂν αὐτοὶ εἰσχυσοαν εἰπεῖν οἱ τῇ δόξῃ τῆδε χρώ-
μενοι τὸ δῆ οἷον φέρουσι, τότε μὲν εἶναι τὸδε λευκὸν καὶ
τὸδε μέλαιν, ἀλλοτε δὲ οὔτε τοῦτο λευκὸν οὔτ' ἐκεῖνο μέ-
λαιν, εἰ μὴ πρότερον ἤδεισαν τὴν λευκοῦ τε καὶ μέλανος
φύσιν.

Δεν το δεχόμεσασε πως τα μάτια ξεγελούνται· γιατί η δουλειά τους είναι να βλέπουν πού βρίσκεται το φως και πού η σκιά. Το αν είναι το ίδιο φως ή όχι, και το αν είναι ίδια η σκιά που μόλις πριν λίγο ήταν εδώ και τώρα είναι εκεί, ή μάλλον, το αν συνέβη αυτό που μόλις είπαμε, αυτό είναι κάτι που θα το ξεκαθαρίσει ο λογισμός. Τα μάτια δεν μπορούν να γνωρίσουν τη φύση των πραγμάτων. Γιαυτό, μη θελήσεις να επιρρίψεις στα μάτια ένα σφάλμα του μυαλού.

Δουκρήτιος

Ἡμεῖς συμφωνοῦμε ὅτι τα πράγματα βέουν· όχι ὅμως και ὅτι βέουν με τέτοια ταχύτητα ὥστε σε χαμία στιγμή να μη μπορούν οι αισθήσεις μας να συλλάβουν τη φύση του κάθε πράγματος. Γιατί τότε, κι οι ίδιοι που το νομίζουν αυτοί, δεν θα μπορούσαν να πουν ὅτι το τάδε πράγμα είναι άσπρο και το τάδε μαύρο, ή ὅτι οὔτε το ένα είναι άσπρο οὔτε το άλλο μαύρο, αν δεν γνώρίζαν από τα πριν ποια είναι η φύση του άσπρου και του μαύρου.

Διογένης Ουρανιάδας

Επιστημονική μεθοδολογία

- Σξςτος Ήμπερτικός, Προς Λογικός (παράθ. Επικούρου) 7.211-216
- Οὐκ οὖν τῶν δοξῶν [κατὰ τὸν Ἐπίκουρον] αἱ μὲν ἀληθεῖς εἰσὶν αἱ δὲ ψευδεῖς, ἀληθεῖς μὲν αἱ τε ἐπιμαρτυρούμεναι καὶ οὐκ ἀντιμαρτυρούμεναι πρὸς τῆς ἐναργείας, ψευδεῖς δὲ αἱ τε ἀντιμαρτυρούμεναι καὶ οὐκ ἐπιμαρτυρούμεναι πρὸς τῆς ἐναργείας· ἔστι δὲ ἐπιμαρτυροῦναι δι' ἐναργείας τοῦ τὸ δοξαζόμενον τοιοῦτον εἶναι ὅποιον ποτε ἐδοξάζετο, οἷον Πλάτωνος μακρόθεν προσιόντος εἰκάτως μὲν καὶ δοξάζω παρὰ τὸ διάστημα ὅτι Πλάτων ἔστι, προσπελάσαντος δὲ αὐτοῦ προσεμαρτυρήθη ὅτι ὁ Πλάτων ἔστι, συναρθεέντος τοῦ διαστήματος, καὶ ἐπιμαρτυρήθη δι' αὐτῆς τῆς ἐναργείας· οὐκ ἀντιμαρτυροῦναι δὲ ἔστιν ἀκολοθία τοῦ ὑποσταθέντος καὶ δοξαθέντος ἀόηλου τῷ φαινόμενῳ, οἷον ὁ Ἐπίκουρος λέγων εἶναι κενόν, ὅπερ ἔστιν ἀόηλου, πιστοῦται δι' ἐναργούς πράγμα-τος τοῦτο, τῆς κινήσεως· μὴ ὄντος γὰρ κενοῦ οὐδὲ κίνη-σις ὄφειλεν εἶναι, τόπον μὴ ἔχοντος τοῦ κινουμένου σώ-ματος εἰς ὃν περιστασέσθαι διὰ τὸ πάντα εἶναι πλήρη καὶ ναστά, ὥστε τῷ δοξαθέντι ἀόηλῳ μὴ ἀντιμαρτυρεῖν τὸ φαινόμενον κινήσεως οὐσης· ἡ μὲντοι ἀντιμαρτυροῦναι μαχόμενον τί ἔστι τῆ οὐκ ἀντιμαρτυρήσει· ἦν γὰρ συνα-

Ἄλλες γνώμες, λοιπόν, είναι ἀληθεῖς, ἄλλες ψευδεῖς: ἀληθεῖς είναι εκείνες που επιβεβαιώνονται καὶ δὲν ἀμφισβητοῦνται ἀπὸ το αὐταπόδεικτο καὶ ολοφάνερο· ψευδεῖς είναι εκείνες που ἀμφισβητοῦνται καὶ δὲν επιβεβαιώνονται ἀπὸ το ολοφάνερο. Επιβεβαίωση θα πει, τὸ νὰ ἀντιληφθεῖ κάποιος μέσω του προφανοῦς ὅτι αὐτὸ τὸ ὅποιο πιστεύεται τώρα δὲν διαφέρει ἀπὸ αὐτὸ τὸ ὅποιο πιστευόταν προηγουμένως· λόγου χάριν, ἀν ὁ Πλάτων ἔρχεται ἀπὸ μακριά, ευχάξω καὶ σχηματίζω μιὰ γνώμη, που οφείλεται στὴν ἀπόσταση που μεσολαβεῖ, ὅτι εἶναι ὁ Πλάτων· με τὸ που πλησιάζει, υπάρχει ἐπιτηλέον μαρτυρία ὅτι εἶναι ὁ Πλάτων, τώρα που μειώθηκε ἡ ἀπόσταση, καὶ επιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸ ολοφάνερο καὶ αὐτονόητο (διὰ τῆς ἐναργείας). Μὴ ἀμφισβήτηση σημαίνει ἀκολοθία ἀνάμεσα στο μὴ προφανές που ὑποστηρίχτηκε καὶ ἦταν πιστευτὸ καὶ στο προφανές· λόγου χάριν, ὁ Ἐπίκουρος λέει ὅτι υπάρχει τὸ κενὸ· κάτι που δὲν εἶναι προφανές· καὶ τὸ επιβεβαιώνει αὐτὸ μέσω ἀπὸ κάτι προφανές, τὴν κίνηση. Γιατί ἀν δὲν υπήρχε τὸ κενό, δὲν θα ἴσπερτε νὰ υπάρχει ἡ κίνηση, καθὼς τὸ κινούμενο σώμα δὲν θα εἶχε χώρο νὰ μετακινήθῃ ἀφοῦ τὸ παν θα ἦταν πλήρες καὶ στερεό. Ὅποτε, τὸ μὴ προφανές που πιστευόταν, δὲν ἀμφισβητεῖται ἀπὸ τὸ προφανές, μιὰς καὶ υπάρχει κίνηση. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ ἀμφισβήτηση εἶναι κάτι που ἀντιμάχεται τὴν μὴ ἀμφισβήτηση: γιατί πρόκειται γιὰ ἀναίρεση του προ-

20 νασκευή του φαινομένου τῷ ὑποσταθέντι ἀδήλω, οἶον ὁ
 Στωικός λέγει μὴ εἶναι κενόν, ἀδηλόν τι ἀξίῳ, τοῦτο δὲ
 οὕτως ὑποσταθέντι ὀφείλει τὸ φαινόμενον συνανασκευά-
 ζεσθαι, φημι δ' ἢ κίνησις μὴ ὄντος γὰρ κενού κατ' ἀνάγκη-
 κην οὐδὲ κίνησις γίγνεται κατὰ τὸν ἤδη προδηλωμένον
 ἡμῶν τρόπον. ἰσχυρῶς δὲ καὶ ἡ οὐκ ἐπιμαρτύρησις ἀντι-
 ξους ἐστὶ τῇ ἐπιμαρτύρησει ἣν γὰρ ὑπόπτως δι' ἐναρ-
 γείας τοῦ τὸ δοξάζομενον μὴ εἶναι τοιοῦτον ὅποιόν περ
 ἐδοξάζετο, οἶον πόρρωθεν τινος προσιόντος εἰκάζομεν
 παρατὸ διάστημα Πλάτωνα εἶναι, ἀλλὰ συναρθεῖντος
 τοῦ διαστήματος ἔγνωμεν δι' ἐναργείας ὅτι οὐκ ἔστι
 25 Πλάτων. καὶ γέρονε τὸ τοιοῦτον οὐκ ἐπιμαρτύρησις· οὐ
 γὰρ ἐπιμαρτυρήθη τῷ φαινομένῳ τὸ δοξάζομενον. ὅθεν ἡ
 μὲν ἐπιμαρτύρησις καὶ οὐκ ἀντιμαρτύρησις τοῦ ἀληθῆς
 εἶναι τι ἐστὶ κριτήριον, ἡ δὲ οὐκ ἐπιμαρτύρησις καὶ ἀντι-
 μαρτύρησις τοῦ ψευδῆς εἶναι. πάντων δὲ κριτῆς καὶ θεμέ-
 λιος ἡ ἐναργεία.

[Τοιοῦτο μὲν καὶ κατὰ τὸν Ἐπίκουρόν ἐστι κριτήριον.]

Διογ. Λαερτ. *Επικούρου βίος*, 31-4

31 Τὴν διαλεκτικὴν ὡς παρελκυστικὴν * ἀποδοκιμάζουσιν·
 ἀρκεῖν γὰρ τοὺς φυσικοὺς χωρεῖν κατὰ τοὺς τῶν πραγ-

* (σ.τ.μ.): Διχογνωμία ὡς πρὸς τὸ ακριβές νόημα του «παρελκυστικῆς»: οἱ περισσότεροι μελετητῆς προσκλίνουν το μεταγενέστερο νόημα της λέξης, το

φαινοῦς, ἀπὸ κἀκεῖ μὴ προφανές που θεωρεῖται ὡς δεδομένο.
 Λ.χ.: ὁ Στωικός λέγει πως δὲν υπάρχει τὸ κενόν, διατυπώνο-
 ντας χρῆσις πάντα σε κἀκεῖ μὴ φανερό. Απ' τῆ στιγμῆ που θεω-
 ρεῖται αὐτὸ ὡς δεδομένο, αναγκαστικά ἀπορρίπτεται καὶ τὸ
 προφανές -δηλαδή ἡ κίνησις. Γιατί ἐφ' ὅσον δὲν υπάρχει κενόν,
 αναγκαστικά δὲν υπάρχει οὔτε κίνησις, σύμφωνα με τῆ μέθο-
 δο που δείξαμε πρῶν. Με τὸν ἴδιο τρόπο, ἡ μὴ επιβεβαίωσις ἀ-
 ντιτίθεται στὴν επιβεβαίωσις: ἀντιλαμβανόμεστε, μέσω του
 ολοφάνερου, ὅτι ἡ τωρινὴ γνώμη μας δὲν εἶναι ἡ ἴδια μ' αὐτὴν
 που εἶχαμε προηγουμένως. Για παράδειγμα, βλέποντας κά-
 ποιον να πλησιάζει ἀπὸ μακριά, εικάζουμε ὅτι εἶναι ὁ Πλά-
 των, ἀλλὰ ὅταν μειώνεται ἡ ἀπόστασις, αναγνωρίζουμε μέσω
 του προφανοῦς ὅτι δὲν εἶναι ὁ Πλάτων. Αὐτὸ υπήρξε μὴ μὴ
 επιβεβαίωσις: ἡ γνώμη, δηλαδή, δὲν επιβεβαιώθηκε ἀπὸ τὸ
 προφανές.

Συνεπῶς, ἡ επιβεβαίωσις καὶ μὴ ἀμφισβήτησις (ἡ μὲν ἐπι-
 μαρτύρησις καὶ οὐκ ἀντιμαρτύρησις) εἶναι τὸ κριτήριον τῆς
 ἀληθείας ἐνὸς πράγματος· ἐνὸς ἡ μὴ επιβεβαίωσις καὶ ἀμ-
 φισβήτησις εἶναι τὸ κριτήριον τοῦ ψευδῆς. Βάσις καὶ θεμέλιο
 των πάντων εἶναι τὸ ὀλοφάνερο καὶ αὐταπόδεικτο (ἡ ἐν-
 ἀργεία).

ΚΑΝΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ

(Τὴ διαλεκτικὴ οἱ ἐπικούρειοι τὴν ἀπορρίπτουν ὡς ἀποπρο-
 σανατολιστικὴ. * Γιατί ἀρκεῖ, οἱ φυσικοὶ φιλόσοφοι νὰ χρησι-

ἴδιο που ἔχει καὶ σήμερα στα νέα ἀγγλικά, δηλαδή «περὶ τῆς». Ο Bailey ισχυρί-
 ζεται ὅτι ἡ ἀρχικὴ τῆς σημασία, «ἀποπροσανατολιστικὴ», εἶναι καὶ ἡ σωστή.

179 ΦΙΛΟΔΗΜΟΣ *Προς τὸς Ι* IV (196 ΑΠ.)

10 ἄφρονον ὁ θεός, ἀν[ῆ]-
πυρρον ὁ θάνατος, χ<αί>
τάγραθόν μὲν εὐκτετ<ον>,
τὸ δὲ δεινὸν εὐεκα<α>[ρ-]
τέρητον.

180 ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ *Ὁτι οὐδ' ἠδέας...* Π103D (448 Us)

οὗτος γὰρ ἔστιν ὁ Ἐπικουρείος λόγος ἐν νόμοις
δεινῶς καὶ πόνοις ὑπερβάλλουσιν. ἑλπίσεις
τι χρηστὸν παρὰ θεῶν δι' εὐσεβείαν; τετόκουσα· τὸ
γὰρ μακάριον καὶ ἄφθαρτον οὐτ' ἄφρονας
οὔτε χάρισι συνέχεται [ΚΔ Π, βέλτων· τι τοῦ
5 ἐν τῷ βίῳ μετὰ τὸν βίον ἐπινοεῖς; ἐξητάτησα· το
γὰρ διαλυθὲν ἀναισθητεῖ· τὸ δὲ
ἀναισθητοῦν οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς [ΚΔ Π].

181 ΠΛΕΤΟΣ ΕΜΠΕΡΙΚΟΣ *Πυρρῶναι ὑποπόνοιας*
Π1194 (398 Us)

ᾧθεν καὶ οἱ Ἐπικουρείοι δεικνύουσι νομίζουσι ποῦσα
αἰρετὴν εἶναι τὴν ἠδονήν· τὰ γὰρ ζῶα φασιν ἄλλα
τῷ γεύεσθαι ἀδιάστραφα ὄντα ὀρμῶν μὲν ἐπι τὴν
ἠδονήν, ἐκκλίειν δὲ ἀλγυθόνας.

ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ

ΗΘΙΚΗ

ΗΘΕΡΑΙΕΙΑ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

∞ ∞

Εισαγωγή - μετάφραση - σχόλια
Γιώργος Ζαγγραβίτης

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΖΗΤΤΡΟΣ

- τησιν [ʔ]πεφῶντι καὶ
 5 τοῖς π[ε]ρὶ τ[ὸν] ἴδιον ἴδιον
 α καὶ [Δ]ε[σ]ν[τ]έα πορρω-
 τέρωι προβαίνου[σι] πε-
 ρὶ [τῆ]ς ἀναρρέσεως τῆς
 ἀπονη[ίας] καὶ τοῦς []
 10 [] ἀ[κ]νη-
 [ρ]λοῦς φαί[ν]εται δυοχε-
 [ρ]αίνων. τὸ δ' ἐπ[ὶ] πᾶν

⁴ [ʔ]πεφῶντι Sedley : ἐε<ν>οφ[ῶν]ι Vogliano 9 ἀπονη[ίας] Sedley : ἀκο[ί]ε[σ]ας Vogliano 10-11 Sedley : Δόρους αὐτῶν ἀε πο[η]ρ[ε]λοῦς Vogliano

154 ΚΙΚΕΡΩΝ *De natura deorum* I.43 (352 Us.)

- solus (Επίκουρος) vidit primum esse deos, quod in
 omnium animis eorum notionem impressisset ipsa
 natura. quae est enim gens aut quod genus homi-
 num quod non habeat sine doctrina anti-
 5 cipationem quandam deorum, quam appellat πρό-
 ληψὴν Epicurus, id est antceptam animo rei
 quandam informationem, sine qua nec intellegi
 quicquam nec quaeri nec disputari potest?

κουπος παρατήρησε στον Αρ-
 κεδώντα και στον Χύνλο του
 Ἰδομενέα και του Ασυντέα ότι
 ἔχουν προχωρήσει πολύ ως
 προς το πρόβλημα της απόρ-
 ριψῆς της απωνίας και ότι
 ο ἴδιος (ο Επίκουρος) φαίνεται
 ενοχλημένος από τη διατακτι-
 κότητά τους

III. ΠΕΡΙ ΘΕΩΝ

Η φύση και η ύπαρξη των θεών

- 154 Μόνος ο Επίκουρος βλέπει χατά πρότον ότι υπάρ-
 χουν θεοί, γιατί η ἴδια η φύση ἔχει εγγραφεῖς την
 ἔννοια τους στις ψυχές ὄλων μας. Ἴατί, πρόγματι,
 ποιος λαός ἢ ποια φυλή ανθρώπων δεν ἔχει, χωρίς να
 την διδάχθηκε, μια εκ των προτέρων ιδέα για τους
 θεούς; Αυτήν ο Επίκουρος την ονομάζει *πρόληψη*
 δηλαδή ἕνα εἶδος νοητικής εικόνας του πράγματος, η
 οποία ἔχει ἤδη γίνει αντιληπτή και χωρίς την οποία
 τίποτε δεν είναι δυνατόν να γίνει κατανοητό, να πρευ-
 νηθεῖ ἢ να συζητηθεῖ.

155 KIKEPON *De natura deorum* 149 (352 Us.)

docet eam esse vim et naturam deorum, ut primum non sensu sed mente cernatur, nec soliditate quadam nec ad numerum, ut ea quae ille propter firmitatem *στερέμια* appellat, sed imaginibus similitudine et transitione perceptis, cumquae infinita simillimarum imaginum series ex innumerabilibus individuis existat et a deis affluat, cum maximis voluptatibus in eas imagines mentem intentam infixamque nostram intellegentiam capere quae sit et beata natura et aeterna.

6 series Brieger Usener : *species κώδικας* | a deis Davies : *ad nos Lambinus : ad deos μερικοί κώδικας*

156 KIKEPON *De natura deorum* 150 (352 Us.)

5 summa vero vis infinitatis et magna ac diligenti contemplatione dignissima est. in qua intellegi necesse est eam esse naturam ut omnia omnibus paribus paria respondeant; hanc *ισονομίαν* appellat Epicurus id est aequabilemtributionem. ex hac igitur illud efficitur, si mortalium tanta multitudo sit, esse immortalium non minorem, et si quae interimant innumerabilia sint, etiam ea quae conservent infinita esse debere.

155 Ο Επίκουρος διδάσκει ότι η δύναμη και η φύση των θεών είναι τέτοια που κατ' αρχήν δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή με τις αισθήσεις αλλά με τον νου, και ούτε χάρη σε κάποιο συμβατικό στοιχείο ή ατομικά - όπως εκείνα τα πράγματα που εξαιτίας της στερεότητας τους τα ονομάζει *στερέμια* -, αλλά με τα είδητά τους, τα οποία αντιλαμβάνομαστε χάρη στην ομοιότητά τους και στο πέρασμά τους και ότι, καθώς υπάρχει μια άπειρη σειρά παρά πολύ όμοιων ειδώλων, που προσέρχονται από αναρίθμητα άτομα, και αυτή βέβαια από τους θεούς, ο νους μας τείνει και προσκολλάται στις εικόνες αυτές, με τη μέγιστη ηδονή, και γνωρίζει ποια φύση είναι μακάρια και αιώνια.

156 Η φύση του απείρου είναι πράγματα πολύ μεγάλη και αξίζει στον ύψιστο βαθμό βαθιά και προσεκτική μελέτη, κατ' αρχήν στην οποία πρέπει κατ' ανάγκη να κατανοήσουμε ότι έχει μια τέτοια φύση, ώστε όλα τα πράγματα να ανταποκινούνται με ακρίβεια σε όλα. Ο Επίκουρος ονομάζει αυτή την ιδιότητα *ισονομία*, δηλαδή ισόροπη κατανομή. Από την αρχή αυτή προκύπτει ότι αν το πλήθος των θηριών είναι τόσο μεγάλο, τότε δεν μπορεί το πλήθος των αθανάτων να είναι μικρότερο, και ότι αν αυτά που καταστρέφουν είναι αναρίθμητα, τότε και εκείνα που συντηρούν πρέπει να είναι άπειρα.

- 157 KIKEPON *De natura deorum* II.05 (α. 234 σπλ. Us.)
 sic enim dicebas, speciem dei percipi cogitatione
 non sensu, nec esse in ea ullam soliditatem, ne-
 que eandem ad numerum permanere, eamque
 esse eius visionem ut similitudine et transi-
 5 cernatur neque deficiat unquam ex infinitis
 corporibus similibus accessio, ex eoque fieri ut in
 haec intenta mens nostra beatam illam naturam
 et sempiternam putet.

158 ΣΕΠΤΟΣ ΕΜΠΙΡΙΚΟΣ *Πρός φυσικούς* I.25 (353 Us.)

- Ἐπίκουρος δὲ ἐκ τῶν κατὰ τοὺς ὕπνου φαντασιῶν
 οἷεται τοὺς ἀνθρώπους ἔγνωσαν ἰσοπακεῖναι θεῶ.
 μεγάλων γὰρ εἰδῶλων, φησί, καὶ ἀνθρωπομορφῶν
 κατὰ τοὺς ὕπνου προστυπτόντων ὑπέλαβον καὶ
 5 ταῖς ἀληθείαις ὑπάρχειν τινὰς τοιούτους θεοὺς
 ἀνθρωπομόρφους.

159 ΑΕΤΙΟΣ *Σουαρονή* I.7.34 (355 Us, 257 Arr.)

- Ἐπίκουρος ἀνθρωπομοιχεῖς μὲν τοὺς θεούς, λόγῳ δὲ
 πάντας θεωρητοὺς διὰ τὴν λεπτομέρειαν τῆς τῶν
 εἰδῶλων φύσεως.

160 ΟΡΠΕΝΗΣ *Κατὰ Κέλσου* IV.14 (183 Arr.)

- οἱ δὲ τοῦ Ἐπικούρου θεοί, σύνθετοι ἐξ ἀτόμων τυγ-
 χάνοντες καὶ τὸ ὄσον ἐπὶ τῇ συστάσει ἀναλκτοί,

- 157 Ἔτσι ἔλεγες, λοιπόν, ὅτι ἡ μορφή των θεῶν γίνεται
 ἀνπλαηστή με τὴ νοητικὴ λειτουργία καὶ ὄχι με τὴς
 αισθησεῖς καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει ὁ αὐτὴν καμία στερεό-
 τητα καὶ οὔτε διατηρεῖ σταθερὰ τὴν ἀτομικότητά της·
 καὶ ὅτι ἡ νοητικὴ εὐχάνα της οφείλεται στὴν ομοιότη-
 τα καὶ στο πέραςμα των εἰδῶλων· ὅτι ποτὲ δὲν στα-
 ματᾷ ἡ ροὴ παρόμοιων μορφῶν ἀπὸ τὰ ἀπειράριθμα
 σώματα καὶ ὅτι τοῦτο ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα ὁ νοῦς
 μᾶς, καθὼς εἶναι προσηλωμένος στὴς μορφές αὐτές,
 νὰ θεωρεῖ πως ἡ θεϊκὴ φύση εἶναι μακάρια καὶ αἰώ-
 νια.

- 158 Ὁ Ἐπίκουρος, ὅμως, νομίζει πως οἱ ἀνθρωπο ἀντλῶν
 τὴν ἔννοια τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὰ ὀφθαλματὰ που ἔχουν στὸν
 ὕπνο τους. Διότι, καθὼς λέει, ὅταν μεγάλα ἀνθρωπό-
 μορφα εἰδῶλα παρουσιάζονται στὸν ὕπνο τους, αὐτοί
 υποθέτουν πως σὶ ἀλήθεια ὑπάρχουν κάποιοι τέτοιοι
 ἀνθρωπόμορφοι θεοί.

- 159 Ὁ Ἐπίκουρος θεωρεῖ τους θεοὺς ἀνθρωπομόρφους καὶ
 ὄλους ἀνπλαητοὺς με τὸ λογικό, χάρις στὴ λεπτότη-
 τα τῆς φύσης των εἰδῶλων τους.

- 160 Ἀντίθετα, οἱ θεοί του Ἐπικούρου, σύνθετοι ἀπὸ ἀτομα
 καὶ, στὸν βαθμὸ που εἶναι σύνθετοι, υποκειμένα οὐ

πραγματούνονται τὰς φθοροποιούς ἀτόμους ἀποσείεσθαι.

161 ΦΙΛΟΔΗΜΟΣ *Περὶ εὐσεβείας* απ. 10 (179 ΔΠ.)

προστρέ[π]εται[ι]
[τιν'] ἀνάξια τῆς ν[ο]-
[ο]υμένης ἀφθα<ρ>σία[ς]
αὐτῶν καὶ παντελοῦς
265 μακαρο[ό]τητος· οὐδὲ
γὰρ ἔτι τ[η]ρεῖται τὸ
παντα[χ]θ[ε]ν[ν] εὐδ[αι]-
μον καὶ τὸ πρὸς τ[ῆ]ν δι-
άλυσι[ν] μ[η] δηρ[τ]η[κ]ῶς]
270 ἔχου[ν]
.....

162 ΦΙΛΟΔΗΜΟΣ *Περὶ θεῶν* γ' 9 (193 ΔΠ.)

22 οὐ γ<ἀρ> ἀχω[ρ]ιστεῖν κ<καί> συμπερι-
πολεῖν [τούτοις]
τοῖς ἄστροις [ὅ]πλαη[π]τέον τούς θεούς

163 ΠΗΛΟΔΥΤΟΣ *Κατὰ παλαιῶν ἀγέσεων* 1223 (359 Us)

τὸν δὲ θεὸν ἠμολογῶν εἶναι ἀίδιον καὶ ἀφθαρτὸν φησι
μηδενὸς προνοεῖν, καὶ ὄλως πρόνοιαν μὴ εἶναι μηδὲ
εἰμασμένην, ἀλλὰ πάντα κατὰ αὐτοματισμὸν γί-
νεσθαι. καθήσθαι γὰρ τὸν θεὸν ἐν τοῖς μετακωσμίαις

διάλυση, ασχολοῦνται μετὰ το να απομακρύνουν τα
φθοροποιά άτομα.

Ἡ μακάρια ζωνή των θεῶν και η πρόνοια

161
..... γίνονται κενεῖς για πράγ-
ματα ἀνάξια της αφθαρσίας
που θεωροῦμε ἰδιό τους και
της τελείας μακαριότητος.
Διότι πλῆθον δεν διατηροῦνται
η ευδαιμονία τους που προσέρ-
χεται ἀπὸ κάθε πηγή και η μη
δεκτικότητα τους πρὸς τη
διάλυση

162

..... διότι δεν πρέπει να πιστεύ-
ουμε ὅτι οι θεοὶ εἶναι ἀχώρι-
στοι ἀπὸ τα ἄστρα και ανα-
γκασμένοι να γυρνοῦν μαζί
τους

163

Ἐνὸς ο Εἰσίκοπος παραδέχεται ὅτι ο θεός εἶναι αιώ-
νας και ἀφθαρτος, ισχυρίζεται πως δεν προνοεῖ για
τίποτε και πως γενικά δεν υπάσχει πρόνοια οὔτε εἰ-
μασμένην αντίθετα, ὅλα γίνονται κατὰ τύχη. Δέει,
επίσης, ὅτι ο θεός διαμένει στα μέρη που ονομάζει

5 οὐτω καλοῦμένοις ὑπὶ αὐτοῦ — ἔξω γάρ τι τοῦ κόσμου ἀκητήριον τοῦ θεοῦ ἔθετο εἶναι, λεγόμενον τὰ μετακόσμια—, ἥδεσθαί τε καὶ ἦσυχάζειν ἐν τῇ ἀκροτάτῃ εὐπροσόνῃ, καὶ οὔτε αὐτὸν πρέγμιατα ἔχειν οὔτε ἄλλω παρέχειν.

164 ΑΤΤΙΚΟΣ σπ. 3,66-69 *Περί προνοίας*, στον Ευσέβιο, *Εὐαγγελική προπαρασκευή* XV.5.9 (361 Us., 181 Art.)

κατ' Ἐπίκουρον τὸ τῆς προνοίας οἴχεται, καίτοι τῶν θεῶν κατ' αὐτὸν πᾶσαν κηδεμονίαν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν οὐρανῶν εἰσφερομένων.

165 ΑΕΤΙΟΣ *Συναγωγῆ* 1.7.7 (361 Us., 182 Art.)

τὸ γὰρ μακάριον καὶ ἀφθαρτον ζῶον πεπληρωμένον τε πᾶσι τοῖς ἀγαθοῖς καὶ κακοῦ παντὸς ἄδεκτον, ὅλον ὄν περὶ τὴν συνοχήν τῆς ἰδίας εὐδαιμονίας τε καὶ ἀφθαρσίας ἀνεπιστηφές ἐστι τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων.

166 ΔΟΥΚΙΑΝΟΣ *Δίς κατηχηρούμενος* 2 (368 Us.)

ἀληθῆς εὐθὺς ὁ Ἐπίκουρος ἀπρονοήτους ἡμᾶς (τοὺς θεούς) ἀποφαίνων τῶν ἐπι τῆς γῆς πραγμάτων.

μετακόσμια —επειδὴ ὅρισε ὅτι ἡ κατοικία τοῦ θεοῦ εἶναι ἔξω ἀπὸ τοῦ κόσμου καὶ ἀποκαλείται ἴσα ἐνδιάμεσα διαστήματα· ὅτι ὁ θεὸς ζεῖ ευχάριστα καὶ ηρεμεῖ μέσα στην υπέρτατη ευπροσόνῃ, καὶ οὔτε ὁ ἴδιος ἔχει προβλήματα οὔτε προκαλεῖ σε ἄλλο ὄν.

164

Σύμφωνα με τον Επίκουρο καταστρέφεται η αρχή της προνοίας, στον βαθμό που κατ' αὐτὸν οἱ θεοὶ μόνον ἀπολαυστικά για τη διατήρησή των δικῶν τους ἀγαθῶν.

165

Τὸ μακάριο καὶ ἀφθαρτο ὄν, γεμάτο ἀπὸ ὅλα τα ἀγαθὰ καὶ χωρὶς να δέχεται κανένα κακό, «στρέφεται οὐλόκληρο προς τη διατήρησή της ευδαιμονίας καὶ τῆς ἀφθαρσίας του» καὶ ἀδιαφορεῖ για τις ἀνθρώπινες υποθέσεις.

166

Ὁ Επίκουρος λέει ἀσφαλῶς την ἀλήθεια ὅταν ἀποφαίνεται πως εμεῖς, οἱ θεοί, «δεν προνοούμε» για τις ἐπίγειες υποθέσεις.

167 ΑΕΤΙΟΣ Συναγωγή Π.3.1 (382 Us)

οὐ μὲν ἄλλοι πάντες ἔμφυχτον τὸν κόσμον καὶ προ-
νοία διακοκόμενον Δεωκρίτους, ἀλλ' ἄγνω-
τος Ἐπίκουρος οὐδέτερον τούτων, φύσει δὲ ἀλόγῳ, ἐκ τῶν
ἀτόμων συνεστῶτα.

168 ΠΟΡΦΥΡΙΟΣ Πρὸς Μαρκέλλον 18.24.2 (180 ΑΠΤ.)

οὐ χολωθέντες οὖν οἱ θεοὶ βλάπτουσι, ἀλλ' ἄγνω-
θέντες [...] μὴ τοῖνον μίαινε τὸ θεῖον ἀθροωπίναις
ψευδοδοξίαις.

169 ΦΙΛΟΔΗΜΟΣ Περὶ Θεῶν γ' 1 (184 ΑΠΤ.)

διότι οὐ [τε]λέωντων
τῶν εἰν] τῆ [τῆ] σο[φῶν φ[ί]λ[ω]ς, ἄν τις εἴποι
[το]ῖς θεοῖς] ἀ[ληθ]ῶς]

10 ..] τοῖς θεοῖς, x<αῖ> θαυμάζει τὴν φύσιν

[κα]τ' τὴν διάθεσιν καὶ πειρᾶται συνεργί-

[ζει]ν αὐτῆι x<αῖ> καθάπερ εἰ γλίχεται θηρε[ί]ν

[x<αῖ>] συνεῖναι, καλείτω καὶ τοὺς σοφοὺς τῶν

[θεῶ]ν φίλους x<αῖ> τοὺς θεοὺς τῶν σοφῶν.

15 [ἀλλ'] οἷον εὐκαμέ[ιν] που] τὰ τοιαῦτα τὴν φι-

[λίαν] ἔπειν, ὥστε βέλτε[ιο]ν αὐτὰ τὰ πράγμα-

τα [σχε]ῖται, τὰ δ<ε> ἴ[η]ματ' ἀχρ[ή]στως μὴ

παρά-

βιάζεσθαι.

167

Ὅλοι οἱ ἄλλοι θεωροῦν ὅτι ο κόσμος εἶναι ἐμφυτος καὶ
κυβερνῆται ἀπὸ τῆν πρόνοια. Αντίθετα, ο Δεωκρίτους,
ο Δημόκριτος καὶ ο Επίκουρος θεωροῦν ὅτι δὲν ἰσχύει
τίποτε ἀπὸ αὐτὰ, ἀλλὰ ἡ φύσι εἶναι ἀλογη καὶ συντί-
θεται ἀπὸ τὰ ἀτομα.

168

Οἱ θεοί, λοιπόν, δὲν βλάπτουσι επειδὴ οργίζονται, ἀλ-
λά ἐπειδὴ τοὺς ἀγνοοῦμε. [...] Γι' αὐτὸ μὴν μαινεῖς
τὸ θεῖο με σφαλερές ἀθροωπινες δοξασιές.

169

.... γι' αὐτὸ δὲν μπορούμε να πούμε ὅτι
στ' ἀλήθεια οἱ θεοὶ εἶναι φίλοι ὅλων
τῶν σοφῶν που υπάρχουσι στη γῆ

.... καὶ θαυμάζουσι τὴν φύσιν τοὺς καὶ
τὸν τρόπον ὑπαρξίης τοὺς καὶ προσπα-
θοῦν νὰ τὸν προσεγγίσουσι, καὶ -στον

βαθμὸν που ἐπιθυμοῦν νὰ ἀγγίξουσι καὶ
νὰ ἐνωθοῦν με τὴ φύσιν τοὺς- νὰ ονο-
μάσουμε τοὺς σοφοὺς φίλους τῶν θεῶν

καὶ τοὺς θεοὺς φίλους τῶν σοφῶν. Δὲν
μοὺ φαίνεται σωστὸ νὰ ἀποκαλοῦμέ ὁ-

λα αὐτὰ φίλια, γιὰτὶ εἶναι καλύτερο νὰ
βλέπουμε τὰ πράγματα ὡς ἔχουσι καὶ

νὰ μὴν παραβιάζουμε ἀνάφελτα τὸ
νόημα τῆς γλώσσας.

170 ΛΑΚΤΑΝΤΙΟΣ *De ira* 413 (366 Us, 178 Arr.)
 scilicet quia nec cura sit in eo nec providentia,
 ergo nec cogitationem aliquam nec sensum in eo
 esse ullum; quo efficitur ut non sit omnino.

171 ΚΙΚΕΡΩΝ *De natura deorum* 1123 (177 Arr.)
 Epicurus re tollit [...] deos.

172 ΟΡΠΙΕΝΗΣ *Κατά Κέλσου* 113 (369 Us.)
 Ἐπικουρείους δαισιδαίμονιαν ἐγκαλοῦντας τοῖς
 εἰσάγουσι πρόνοιαν καὶ θεὸν ἐφιστάται τοῖς ὄλοις.

173 ΑΕΤΤΙΟΣ *Συναγωγή* 129,5 (375 Us, 189 Arr.)
 Ἐπίκουρος <πάντα> κατ' ἀνάγκην, κατὰ προαίρε-
 σιν, κατὰ τύχην (γίνεσθαι).

174 ΑΕΤΤΙΟΣ *Συναγωγή* 129,6 (380 Us, 191 Arr.)
 Ἐπίκουρος (τὴν τύχην λέγει) ἄστατον αἰτίαν προ-
 σῶπαις χρόνοις τόποις.

175 ΦΙΛΟΔΗΜΟΣ *Περὶ εἰσβολῆς* απ. 19
 καὶ πᾶσαν [μυανίαν] E-]
 520 πίκουρος ἐμ[έμψα-]
 το τοῖς τὸ [θεῖον ἐ-]
 κ τῶν ὄντων [ἀνα-]

170 Εφόσον δεν υπάρχει σ' αυτόν, τον θεό, ούτε μέριμνα
 ούτε πρόνοια, δεν υπάρχει επομένως –υποθέτω εγώ–
 καμία σκέψη, καμία αίσθηση. Από αυτό συνεπάγεται
 ότι είναι εντελώς ανύπαρκτος.

171 Ο Επίκουρος στην πραγματικότητα αρνείται τους
 θεούς.

172 Οι Επικουρείοι εγκαλούν για δαισιδαίμονια εκείνους
 που εισάγουν την πρόνοια και τοποθετούν τον θεό πλά-
 νω από όλα τα πράγματα.

173 Ο Επίκουρος λέει ότι όλα τα πράγματα γίνονται κατ'
 ανάγκη, κατὰ προαίρεση, κατὰ τύχη.

174 Ο Επίκουρος λέει ότι η τύχη είναι μία άστατη αιτία
 που ποικίλλει ανάλογα με τα πρόσωπα, τους χρόνους
 και τους τόπους.

175 ο Επίκουρος μεμφόταν ε-
 κείνους που εξάλειπταν το
 θείο από τα πράγματα που υ-
 πάρχουν, ότι είναι εντελώς

ροῦσι, ὡς χά[ν] τῶι
 δουδεκάτω[ι Πλο-]
 525 δίκαι καὶ Δια[γόρῃ
 καὶ Κριτίῃ κα[ὶ] Λοκ[ῶ]
 μέμψεται] φῶς πα[ρα-]
 κόρτεν καὶ μ[αίνας-]
 θαι, καὶ βαρχεῖου-
 530 σιν αὐτοῦς [εἰ]κά[ζε], κε-]
 λεύ[σ]ας μ[ὴ] πρᾶγμα ἦ-
 μείν παρέχειν οὐ-
 ὄ' εὐοχλεῖν.

176 ΦΙΝΟΔΗΜΟΣ *Περὶ εὐσεβείας* αρ. 26 (13 Us, 134 Arr.)

730 [ὁ δ']Ἐπίκουρος φανή-
 [σεται] καὶ τετηρηκῶς
 [ἄπαν]τα καὶ τοῖς φί-
 [λοις τ]ηρεῖν παρεγ-
 [γρηκ]ῶς, οὐ μόνου
 735 [διὰ τ]οῦς νόμους, ἀλλ-
 ἄ διὰ {σ} φυσικὰς
 [αἰτίας]. προσεύχε[ι]σ-
 θαι γὰρ ἐν τῷ *Περὶ*
 [βίων] οὐκ εἶναι
 740 [ἡμεί]ν φησίν, οὐχ ὡς

420

τρεβοί. Αυτό χάνει στο δωδε-
 κατο βιβλίο του *Περὶ της φύ-*
σης όπου μέμψεται τον Πλό-
 δικο, τον Διαγόρα, τον Κριτία
 και άλλους λέγοντας ότι πα-
 ραφρονούν και κατέχονται από
 μανία, και τους παρομοιάζει
 με όσους βαρχεῖουσι, παπαρ-
 γέλλοντάς τους να μην μας
 προσέχουν προβλήματα ούτε
 να μας εὐοχλούν.

176

Θα φανεί ότι ο Επίκουρος είχε
 τηρήσει όλους τους κανόνες
 λατρείας και συμβούλευε και
 στους φίλους του να τους τη-
 ρούν, όχι απλώς εξαιτίας των
 νόμων αλλά και σύμφωνα με
 τις φυσικές αιτίες.

Διότι στο έργο του *Περὶ*
των ειδῶν του βίου λέει πως
 είναι οικείο στη φύση μας να
 προσευχόμαστε, όχι επειδή

421

[δυσ]μενῶν τῶν
[θεῶν] εἰ μὴ ποιή-
[σομεν,] ἀλλὰ κατὰ
τὴν ἐπινοίαν τῶν

745 [ὑπερβ]αλλουσῶν

[δυνά]μει καὶ σπου-

[δαϊότ]ητι φύσεων

[ἵνα τά]ς τε τελ[λ]ε[ι-]

[ότητας] γεινώσκω-

750 [μεν καὶ] τοῖς νόμοις

[συντερι]φορός

737 [αἰτίας] Gomperz Obhink : [ἰσχύς/ἔξουσία] Schmid 739 [βίαι]
Usener Obhink : [θεῶν] Bücheler 741 [δυσ]μενῶν Quaranta :
[ἀγχο]μμένων Usener

177 ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ *Ἔπι νόμους*. 1092B-C (384 Us.)

ἔπει δὲ τέλος ἦν τοῦ περὶ θεῶν λόγου τὸ μὴ
φοβεῖσθαι θεὸν ἀλλὰ παύσασθαι | παραττομένους,
βεβαιότερον οἴμαι τοῦτο ὑπάρχγειν τοῖς ὅλοις μὴ
νοῦσι θεὸν ἢ τοῖς νοεῖν μὴ βλάπτουρα μεμαθηκόσιν.

178 ΠΝΟΜΟΛΟΓΙΟ codex Parisinus gr. 1168, 115r (388 Us.)

εἰ ταῖς τῶν ἀνθρώπων εὐχαίς ὁ θεὸς
κατηκολούθει, θάπτου ἄν ἀπώλλυντο
πάντες ἄνθρωποι, συνεχῶς πολλαὶ καὶ
χαλεπαὶ κατ' ἀλλήλων εὐχόμενοι.

ἤθελον οἱ θεοὶ θεῖαν εὐθρασίαν
απένοντί μας ἂν δὲν τὸ κάνα-
με, ἀλλὰ ὥστε -σύμφωνα με
τὴν ἀντιλήψη που έχουμε γιὰ
τὴν ἀνωτέροτητα τῆς φύσης
τοῦς σε δύναμη καὶ ἀξία- νὰ
καταλάβουμε τὴν τελειότητα
τοῦς καὶ τῆ σύμφωνη με τοῦς
νόμους κανονικὴ συνανα-
στροφή.

177

Ἐπειδὴ αὐτόσο, ο σκοπὸς τῆς θεολογίας τῶν Ἐπι-
κουρείων εἶναι νὰ μὴν φοβῆμάστε τοῦς θεοὺς καὶ νὰ
ἀπαλλαγόμε ἀπὸ τὴν παρασχὴ μας, πιστεύω ὅτι αὐτὸ
ἐπιτυγχάνεται με μεγαλύτερη βεβαιότητα ἀπὸ ὅσους
δὲν ἔχουν τὴν παραμικρὴ ἰδέα γιὰ τὸν θεὸ παρὰ ἀπὸ
ὅσους ἔχουν μάθει νὰ σκέφτονται ὅτι ο θεὸς δὲν βλά-
πτει καίνενα.

178

Ἄν ο θεὸς εἰσάκουε τῖς προσευχὲς τῶν ἀνθρώπων,
σύντομα θεὰ χάνονταν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, γιὰτὶ ὅταν
προσεύχονται ζῆτῶν διαρκῶς ὁ ἑνας γιὰ τὸν ἄλλο
πολλὰ καὶ ἄσχημα.

Η σειρά των αρχαίων και μεσαιωνικών συγγραφέων δεν απευθύνεται μόνο στον ειδήμονα, αλλά και στον μέσο αναγνώστη. Έτσι, η έκδοση κάθε έργου, περιλαμβάνει απαραίτητα το πρωτότυπο κείμενο, πιστή μετάφραση στα νέα ελληνικά, εισαγωγή και σημειώσεις.

Ο εκδότης

ISBN: 960-236-091-6

ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΥΤΤΡΑΦΕΙΣ

Επιμέλεια: Ζήσης Σαρκάς

• για τη μετάφραση ΕΞΑΝΤΑΣ

ΕΞΑΝΤΑΣ: Τραπεζοα 1 - 10681 Αθήνα

Τηλ. 3604885, FAX 3613065

ΒΗΙΚΟΥΡΟΣ

ή θ ι κ ή

εισαγωγή-μετάφραση

σκόλια

Γιώργος Ζωγραφίδης

ΕΞΑΝΤΑΣ

ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΥΤΤΡΑΦΕΙΣ

139 I (=Προσφ. 1) Τὸ μακάριον καὶ κφθαρτον οὔτε αὐτὸ παράγμματα ἔχει οὔτε ἄλλω παρέχει· ὥστε οὔτε ὄργαις οὔτε χάρισι συνέχεται· ἐν ἀθενοί γάρ πᾶν τὸ τοιοῦτον. [ἐν ἄλλοις δέ φησι τοὺς θεοὺς λόγῳ θεωρητοῦς, οὐδὲ μὲν κατ' ἀριθμὸν ὑπεστῶτας, οὐδὲ κατὰ ὁμοειδειαν, ἐκ τῆς συνεχοῦς ἐπιρρύσεως τῶν ὁμοίων εἰδῶλων ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀποτελεσμένων, ἀνθρωποειδεῖς.]

II (= Προσφ. 2) Ὁ θάνατος οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς· τὸ γάρ διαλυθὲν ἀναισθητεῖ, τὸ δ' ἀναισθητοῦν οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς.

III Ὁρος τοῦ μεγέθους τῶν ἡδονῶν ἢ παντὸς τοῦ ἀγνοῦντος ὑπεξείρασις· ὅπου δ' ἂν τὸ ἡδόμενον ἐνῆ, καθ' ὃν ἂν χρόνον ἦ, οὐκ ἔστι τὸ ἀγνοῦν ἢ λυποῦμενον ἢ τὸ συναμφοτέρον. /

140 IV (= Προσφ. 3) Οὐ χρονίζει τὸ ἀγνοῦν συνεχῶς ἐν τῇ σαρκί, ἀλλὰ τὸ μὲν ἄκρον τὸν ἐλάχιστον χρόνον
100

I. ΗΘΙΚΗ

I Το ον που είναι μακάριο και κφθαρτο δεν έχει 139 δικιά του προβλήματα ούτε και δημιουργεί σε οποιονδήποτε άλλο. Έτσι δεν υπόκειται ούτε σε οργή ούτε σε μεροληψία. Αυτά τα προβλήματα υπάρχουν στα αδύναμα όντα⁸⁸. [Σε άλλα έργα του λέει ότι οι θεοί γίνονται γνωστοί με το λογικό· άλλοι υφίστανται ατομικά και άλλοι λόγω της ομοιότητας της μορφής τους, εξαιτίας της συνεχούς εκροής ομοίων ειδῶλων που δημιουργούν το ίδιο αντικείμενο· αυτοί είναι ανθρωποειδεῖς⁸⁹.]

II Ο θάνατος δεν είναι τίποτε για μας. Γιατί αυτό που έχει αποσυντεθεί δεν αισθάνεται· και αυτό που δεν αισθάνεται δεν είναι τίποτε για μας⁹⁰.

III Ὅριο του μεγέθους των ηδονών είναι η εξάλειψη κάθε πόνου. Ὅπου είναι παρούσα η ηδονή και για το διάστημα που είναι παρούσα, δεν υπάρχει τίποτε που να προξενεί πόνο στο σώμα ή λύπη στην ψυχή ή και τα δύο μαζί⁹¹.

IV Ο πόνος στη σάρκα δε χρονίζει. Αντίθετα, ο 140 οξύτερος πόνος κρατά ελάχιστο χρόνο κι εκείνος που
101

πάρεστι, τὸ δὲ μόνον ὑπερτεῖνον τὸ ἠδόμενον κατὰ σάρκα οὐ πολλαῖς ἡμέρας συμβαίνει· αἱ δὲ πολυτρόποι τῶν ἀρρωστικῶν πλεονάζον ἔχουσι τὸ ἠδόμενον ἐν τῇ σαρκὶ ἥπερ τὸ ἀλγούν.

V (=Προσφ. 5) Οὐκ ἔστιν ἠδέως ζῆν ἀνευ τοῦ προνίμως καὶ καλῶς καὶ δικαίως (οὐδὲ προνίμως καὶ καλῶς καὶ δικαίως) ἀνευ τοῦ ἠδέως· ὅτω δὲ τοῦτο μὴ ὑπάρχει, οὐκ ἔστι τοῦτο ἠδέως ζῆν.

VI "Ἐνεκα τοῦ θαρρεῖν ἐξ ἀνθρώπων ἦν κατὰ φύσιν ἀρχῆς καὶ βασιλείας ἀγαθόν, ἐξ ὧν ἄν ποτε τοῦτο οἶός τ' ἦ παρασκευάζεσθαι. /

141 VII "Ἐνδοξοὶ καὶ περιβλεπτοὶ τινες ἐβουλήθησαν γενέσθαι, τὴν ἐξ ἀνθρώπων ἀσφάλειαν οὕτω νομίζοντες περαιοποιεσθαι ὥστε, εἰ μὲν ἀσφαλῆς ὁ τῶν τούτων βίος, ἀπέλαβον τὸ τῆς φύσεως ἀγαθόν· εἰ δὲ μὴ ἀσφαλῆς, οὐκ ἔχουσιν οὐδὲν ἐνεκα ἐξ ἀρχῆς κατὰ τὸ τῆς φύσεως οἰεῖον ἀρέχθησαν.

VIII (=Προσφ. 50) Οὐδεμία ἠδονὴ καθ' ἑαυτὴν κακὴν ἀλλὰ τὰ τινῶν ἠδονῶν ποιητικὰ πολλαπλάσιους ἐπιφέρει τὰς ὀχλήσεις τῶν ἠδονῶν. /

142 IX Εἰ κατεπυκνωτο πᾶσα ἠδονή τ(ῶ) αὐτ(ῶ) χρόνῳ καὶ περὶ ὅλον τὸ βίησιμα ὑπῆρχεν ἢ τὰ κυριώτατα μέρη τῆς φύσεως, οὐκ ἄν ποτε διέφερον ἀλλήλων αἰ
102

ἔσπερνά την ἠδονὴ τῆς σάρκας δὲν κρυὰ πολλὰς ἡμέρας. Ἐνώστις μακροχρόνιες ἀσθένειες μέσα στη σάρκα υπερέχει η ἠδονή παρά ο πόνοσ.⁹²

V Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ζοῦμε ευχάριστα, χωρὶς νὰ ζοῦμε συνετὰ, ἠθικὰ καὶ δικαία· οὐτε νὰ ζοῦμε συνετὰ, ἠθικὰ καὶ δικαία, χωρὶς νὰ ζοῦμε ευχάριστα. Γιατὶ ὁποῖος δὲν τὰ ἔχει αὐτὰ, δὲν μπορεῖ νὰ ζῆσει ευχάριστα.⁹³

VI Κάθε τι ποὺ γίνεται γιὰ τὴν ἀσφάλειά μας ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπων, ἀκόμη καὶ ἡ ἐξουσία καὶ ἡ ἡγεμονία, εἶναι φυσικὸ ἀγαθὸ, ἀρκεῖ νὰ μπορεῖ νὰ βοηθήσει κάποιον νὰ τὴν ἀποκτήσει.

VII Μερικοὶ ἀνθρώποι θέλησαν νὰ γίνουν ἐνδοξοὶ καὶ διόσημοι, νομίζοντας ὅτι μ' αὐτὸ τὸν τρόπο θὰ προστατεύονταν ἀπὸ τοὺς ἀλλοὺς ἀνθρώπων. Ερομῆνας, ἀν ἡ ζωὴ τοὺς εἶναι ἀσφαλῆς, ἀπέκτησαν τὸ φυσικὸ ἀγαθόν· ἀν θμως δὲν εἶναι ἀσφαλῆς, τότε δὲν ἔχουν αὐτὸ ποὺ γιὰ χάρη τοῦ κοπιᾶσαν ἐξ ἀρχῆς, παρακινημένοι ἀπὸ τὸ ἐνοστικτὸ τῆς φύσεως.⁹⁴

VIII Καμιά ἠδονὴ δὲν εἶναι καθαυτὴ κακὴ. Ὅμως ορισμένες ἠδονές παρῶγονται με μέσα ποὺ φέρνουν πολὸν περισσοτέρες ταρυχές παρὰ ἠδονές.⁹⁵

IX Ἀν κάθε ἠδονὴ συμπυκνωόταν τὴν ἴδια στιγμὴ καὶ ἐπηρεάζε ὅλο τὸ εἶναι μας ἢ τὰ σημαντικότερα μέρη τῆς φύσεως μας, οἱ ἠδονές δε θὰ διέφεραν ποτέ
103

ἡδοναί.

μεταξύ τους⁹⁶.

X Εἰ τὰ ποιητικά τῶν περὶ τοὺς δαώτους ἡδονῶν ἔλυε τοὺς φόβους τῆς διανοίας τοὺς τε περὶ μετεώρων καὶ θανάτου καὶ ἀλγυδόνων, ἔτι τε τὸ πέρας τῶν ἐπιθυμιῶν (καὶ τῶν ἀλγυδόνων) ἐδίδασκεν, οὐκ ἂν ποτε εἴχουμεν ὁ τι μεμυαίμεθα αὐτοῖς πανταχόθεν ἐκπηρουμένους τῶν ἡδονῶν καὶ οὐδαμῶθεν οὔτε τὸ ἀλγυῶν οὔτε τὸ λυπούμενον ἔχουσιν, ὅπερ ἔστι τὸ κακόν.

X Αν τα πράγματα που γεννοῦν τις ἡδονές των ασώτων διέλυν τους φόβους της διανοίας τους για τα ουράνια φαινόμενα, το θάνατο και τους πόνους κι επιπλέον τους διδασκαν τα όρια των επιθυμιῶν και του πόνου, τότε δε θα εἴχαμε κάτι για να τους κατηγορήσουμε. Γιατι αυτοί θα είχαν πληρωθεί από ἡδονές κάθε είδους και δε θα αισθάνονταν οὔτε πόνο οὔτε λύπη, που είναι και το κακό.

XI Εἰ μὴθὲν ἡμᾶς αἰ τῶν μετεώρων ὑποψία ἦν ἰώ-
χλουν καὶ αἰ περὶ θανάτου, μῆποτε πρὸς ἡμᾶς ἦ τι,
ἔτι τε τὸ μὴ κατανοεῖν τοὺς ὅρους τῶν ἀλγυδόνων
καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν, οὐκ ἂν προσεδείμεθα φυσιολο-
γίας. /

XI Αν δεν μας παίδευαν οι ανησυχίες για τα ουράνια φαινόμενα και για το θάνατο, μήπως τυχόν ἔχουν κάποια σχέση με μας, κι επιπλέον η αδυναμία μας να κατανοήσουμε τα όρια του πόνου και των επιθυμιῶν, τότε δε θα χρειάζόμασταν τη μελέτη της φύσης⁹⁷.

143 XII (= Προσφ. 49) Οὐκ ἦν τὸ φοβούμενον λυεῖν
ὑπερ τῶν κυριωτέρων μὴ κατειδῶτα τίς ἡ τοῦ
σύμπαντος φύσις, ἀλλ' ὑποπεινόντά τι τῶν κατὰ
τοὺς μύθους· ὥστε οὐκ ἦν ἄνευ φυσιολογίας ἀκε-
ραίους τὰς ἡδονὰς ἀπολαμβάνειν.

XII Αυτός που δε γνωρίζει ποια είναι η φύση του 143
σύμπαντος, αλλά ζει με το φόβο που προξενούν οι
μύθοι, δεν μπορεί να απαλλαγεί από τους φόβους του
για τα πιο σημαντικά πράγματα. Γι' αυτό δεν είναι
δυνατόν να απολαμβάνουμε ακεραίες τις ἡδονές χωρίς
την έρευνα της φύσης⁹⁸.

XIII (= Προσφ. 72) Οὐθὲν ὄφελος ἦν τὴν κατὰ
ἀνθρώπους ἀσφαλῆειαν παρασκευάζεσθαι τῶν ἄνω-
θεν ὑπὸπτων καθεστῶτων καὶ τῶν ὑπὸ γῆς καὶ
ἀπ' ἄνω τῶν ἐν τῷ ἀερίφω.

XIII Δεν φελάει σε τίποτε να προστατεύεται
κανείς από τους ανθρώπους, ενώ παράλληλα διατηρεῖ
τους φόβους του για τα πράγματα που βρίσκονται στον
ουρανό, κάτω απ' τη γη και γενικά στο άπειρο
σύμπαν⁹⁹.

XIV Τῆς ἀσφαλείας τῆς ἐξ ἀνθρώπων γενομένης μέγχι τινὸς δύναμει τε ἐξερειστική και εὐπορία, εὐκταρνεσάτη γίνεται ἢ ἐκ τῆς ἡσυχίας και ἐκχωρήσεως τῶν πολλῶν ἀσφάλεια. /

144 XV (= Προσφ. 8) 'Ο τῆς φύσεως πλούτος και ᾤρισται και εὐπόριστός ἐστιν, ὁ δὲ τῶν κενῶν δοξῶν εἰς ἀπειρον ἐκτίττει.

XVI Βραχέα σοφῶ τύχη παρεμπίττει, τὰ δὲ μέγιστα και κυριώτατα ὁ λογισμὸς διώχηκε και κατὰ τὸν συνεχῆ χρόνον τοῦ βίου διοικε και διοικησει.

XVII (= Προσφ. 12) 'Ο δίκαιος ἀταρακτότατος, ὁ δ' ἀδίκος πλείστης ταραχῆς γέμων.

XVIII Οὐκ ἐπαύξεται ἐν τῇ σαρκί ἡ ἡδονή, ἐπειδὴν ἀπαξ τὸ κατ' ἐνδειαν ἀλοῦν ἐξαιρεθῆ, ἀλλὰ μόνον ποικίλλεται. τῆς δὲ διανοίας τὸ πέρας, τὸ κατὰ τὴν ἡδονὴν ἀπεγένησεν ἢ τε τούτων αὐτῶν ἐλθόγισαι και τῶν ἡμογενῶν τούτοις, ὅσα τοὺς μερίστους φόβους παρεσκεύαζε τῇ διανοίᾳ. /

145 XIX (= Προσφ. 22) 'Ο ἀπειρος χρόνος ἴσην ἔχει τὴν ἡδονὴν και ὁ πεπερασμένος, ἐὰν τις αὐτῆς τὰ πέρατα καταμετρήσῃ τῶ λογισμῶ.

XX 'Η μὲν σάρξ ἀπέλαβε τὰ πέρατα τῆς ἡδονῆς
106

XIV Η ασφάλεια από τους ανθρώπους επιτυγχάνεται μέχρις ενός βαθμοῦ, όταν υπάρχει η δυνατότητα για ευημερία και ευπορία: απόλυτη γίνεται όταν προέρχεται από μια ἡσυχία ζωῆ και την αποκάρπωση από τους πολλοὺς¹⁰⁰.

XV Ο πλούτος της φύσης και κεραιορισμένος είναι 144 και εὐπόριστος, ενώ ο πλούτος που ανάγεται η ματαιοδοξία δεν έχει ὄρια¹⁰¹.

XVI Για τον σοφὸ η τύχη είναι μικρὸ εμπόδιο· τα μεγαλύτερα και σπουδαιότερα θέματα τα έχει καθορίσει, τα καθορίζει και θα τα καθορίσει για ὅλη τη ζωῆ το λογικό¹⁰².

XVII Ο δίκαιος είναι εντελῶς ἀτάραχος, ενώ ο ἀδίκος ἔχει γεμάτος ταραχῆ¹⁰³.

XVIII Η ἡδονὴ στη σάρκα δεν αυξάνεται, όταν φύγει ο πόνος που οφείλεται στην ἐλλείψη· ἀλλὰ διαφοροποιείται. Το ὄριο της ἡδονῆς στο νου καθορίζεται με τη λογική θεώρηση των ἰδίων των ἡδονῶν και των ὁμογενῶν τους, ὅλων αυτῶν που δημιουργοῦσαν στο νου τους πιο μεγάλους φόβους.

XIX Ο ἀπειρος και ο πεπερασμένος χρόνος περιέχουν ἴση ἡδονή, αν κάποιος εκμετρήσει τα ὄρια της με το λογικό¹⁰⁴.

XX Η σάρκα, βέβαια, έχει ὅρια της

ἀπειρα και ἀπειρος αυτην χρόνος παρεσκευασεν ἢ δε δάνοια του τῆς σαρκός τέλος και πέρατος λαβούσα τον ἐπιλογισμόν και τους ὑπερ του αἰώνος φόβους ἐλύσασα τον παντελῆ βίον παρεσκευασε, και οὐθὲν ἔτι του ἀπειρου χρόνου προσεδεθήθη· ἀλλ' οὔτε ἔφυγε τὴν ἡδονήν, οὐδ' ἠνίατα τὴν ἐξυγαυήν ἐκ του ζῆν τὰ πράγματα παρεσκευάζεν, ὡς ἐλλείπουσά τι του ἀορίστου βίου κατέστρεψεν. /

146 XXI 'Ο τὰ πέρατα του βίου κατειδώς οἶδεν ὡς εὐπρόσιτόν ἔστι τὸ (τὸ) ἀγαθόν καρ' ἐνδεῖαν ἐξαιρούν και τὸν ὄλον βίον παντελῆ καθιστάν· ἄσπε οὐδεν προσδεῖται πραγμάτων ἀγώνας κεκτημένων.

XXII Τὸ ὑπεστηγὸς δεῖ τέλος ἐπιλογίεσθαι και πᾶσαν τὴν ἐνάργειαν, ἐφ' ἣν τὰ δοξαζόμενα ἀνάγομεν· εἰ δὲ μὴ πάντα ἀκροίας και ταραχῆς ἔσται μεστά.

XXIII Εἰ μαχητὴ πάσαις ταῖς αἰσθήσεσιν, οὐχ ἔξεις οὐδ' ἄς ἀν φῆς αὐτῶν διεψευθεῖσθαι πρὸς τί ποιοῦμενος τὴν ἀναγωγὴν κρίνης. /

147 XXIV Εἰ τιν' ἐκβάσεις ἀπλῶς αἰσθῆσιν και μὴ διαίρησεις τὸ δοξαζόμενον καρὰ τὸ προσμενούμενον

ἡδονῆς, ὅπως ἀπειρος εἶναι και ο χρόνος που την προξενει. Ο νους, ὁμως, αφού κατανόησε λογικά το σκοπό και τα ὅρια της σάρκας και διέλυσε το φόβο για την αἰωνιότητα, καθόρισε τον τέλος βίο και δεν έχει πλέον ἀνάγκη τον ἀπειρο χρόνο. Δεν ἀπέφυγε ωστόσο την ἡδονή οὔτε, όταν οι περιστάσεις οδηγούν στην ἐξοδότημα από τη ζῶη, φεύγει απ' αυτην σαν να της ἐλατε· κάτι για να την κάνει τέλεια.¹⁰⁵

XXI 'Οποῖος γνώρισε τα ὅρια της ζῶης καταλαβαίνει ὅτι σκείνο που διώχνει τον πόνο της ἐλαψιῆς και καθιστά οὐδκλήρη τη ζῶη τέλεια εἶναι εὐπρόσιτο· και ὅτι, επομένως, δεν έχει ἀνάγκη από πράγματα που ἀποκτώνται με σγῶνες.¹⁰⁶

II. ΠΝΟΣΙΟΘΕΡΙΑ

XXII Εἶναι ἀνάγκη να υπολογίσαμε τον πραγματικό σκοπό [της ζῶης] και κάθε ἐναργὴ ἐντύπωση, στην οποία ἀνάγομε τις γνώμες μας· εἰδόμεως, τα πάντα θα εἶναι γεμάτα αμφιβολία και σύγχυση.¹⁰⁷

XXIII Ἀναντιμέχεται ὅλα τα ἀντιληπτικά αἰσθήματα, δε θα έχεις πλέον τίποτε με βάση το οποίο να κρίνεις, οὔτε καν εκείνα που σοῦ θεωρεῖς ψευδῆ.¹⁰⁸

XXIV Ἀν ἀπορήψεις ἀποδότης ἓνα ἀντιληπτικό αἰσθήμα και δε διακρίνεις ἀνήμερα στη γνώμη που

και τὸ παρὸν ἤδη κατὰ τὴν αἰσθησιν και τὰ πάθη και πᾶσαν φανταστικὴν ἐπιβολὴν τῆς διανοίας, συνταράξεις και τὰς λοιπὰς αἰσθήσεις τῆ ματαίῳ δόξῃ, ὥστε τὸ κριτήριον ἄπαν ἐκβαλεῖς· εἰ δὲ βελβαιώσεις και τὸ προσμενόμενον ἄπαν ἐν ταῖς δοξαστικαῖς ἐνοιαῖς και τὸ μὴ τὴν ἐπιμαρτύρησιν (ἔχον), οὐκ ἐκλείψεις τὸ διεψευδόμενον, ὡς τερτηρικῶς ἔση πᾶσαν ἀμφοσβήτησιν κατὰ πᾶσαν κρίσιν τοῦ ὀρθῶς ἢ μὴ ὀρθῶς. /

148 XXV Εἰ μὴ παρὰ πάντα καιρὸν ἐπινοιαῖς ἕκαστον τῶν πραττομένων ἐπὶ τὸ τέλος τῆς φύσεως, ἀλλὰ προκαταστέψεις εἴτε φυγὴν εἴτε δῶξιν ποιούμενος εἰς ἄλλο τι, οὐκ ἔσονται σοι τοῖς λόγοις αἰ πράξεις ἀκόλουθοι.

XXVI Τῶν ἐπιθυμιῶν ὅσαι μὴ ἐπὶ ἀγαθῶν ἐπανάγουσιν ἐὰν μὴ συμπεληρωθῶσιν, οὐκ εἰσὶν ἀναγκαῖαι, ἀλλ' εὐδιόγυτον τὴν ὀρεξὶν ἔχουσιν, ὅταν διωσπορίστων ἢ βλάβης ἀπεργαστικαὶ δόξωσιν εἶναι.

XXVII (= Προσφ. 13) Ὡν ἡ σοφία παρασκευάζεται εἰς τὴν τοῦ δλοῦ βίου μακαριότητα πολὺ μέγιστόν ἐστιν ἢ τῆς φιλαίας χτήσις.

XXVIII Ἡ αὐτὴ θάρσειν τε ἐποίησεν ὑπὲρ τοῦ

ἀκόμη περιμένει ἐπαλήθευση και σ' αὐτὸ που εἶναι ἡδὴ παρὸν στήν αἰσθήση και στα συναισθηματα και σε κάθε προσήλωση του νου σε νοητικές παραστάσεις, θα φέρεις σύγχυση στα ἄλλα αντιληπτικά αἰσθηματα με την ἀνόητη γνώμη σου κι ἐτσι θα απορίψεις κάθε κριτήριο. Κι αν, με βάση τις υποκειμενικές σου ιδέες, βελβαιώσεις και εκείνο που περιμένει ἐπαλήθευση και εκείνο που δεν ἐπιμαρτυρεῖται, δε θα αποφύγεις το λάθος, αφού ἔχεις διατηρήσει την ἀμφοσμία σε ὅλες τις κρίσεις σχετικὰ με το τι εἶναι ὀρθὸ και τι μὴ ὀρθὸ.

XXV Αν σε κάθε περίπτωση δεν ἐναρμονίσεις 148 κάθε σου πράξη με το σκοπὸ της φύσης ἀλλὰ ἀντίθετα στρέψεις σε κάποιο ἄλλο κριτήριο ὅταν ἐπιλέγεις ἢ ἀποφεύγεις κάτι, τότε οι πράξεις σου δε θα συμφωνοῦν με τις ἀρχές σου.¹⁰⁹

III. ΗΘΙΚΗ

XXVI Ὅσες ἐπιθυμίες δε φέρνουν πόνο αν δεν ἱκανοποιηθῶν δεν εἶναι ἀναγκαῖες, ἀλλὰ το ἐρέθισμά τους χάνεται εὐκόλῳ, ὅταν τα ἀντικείμενά τους ἀποκτώνται δὺσκόλῳ ἢ μὴς βλάπτουν.¹¹⁰

XXVII Ἀπὸ τα αγαθά που παρέχει ἡ σοφία για τη μακαριότητα της ζωῆς στο σύνολὸ της το μέγιστο εἶναι ἡ ἀπόκτηση της φιλαίας.¹¹¹

XXVIII Η ἴδια σκέψη που μὴς κωθησούχασε ὅτι

μηθὲν αἰώνιον εἶναι δευρὸν μηδὲ πολυχρόνιον καὶ τὴν ἐν αἰσίοις τοῖς ὠρισμένοις ἀσφάδαιαν φιλίας μάξι-
στα κατειδέσθαι συντελουμένην. /

149 XXIX (= Προσφ. 20) Τῶν ἐπιθυμιῶν αἱ μὲν εἰσι φυσικαὶ καὶ (ἀναγκαῖαι, αἱ δὲ φυσικαὶ καὶ) οὐκ ἀ-
ναγκαῖαι, αἱ δὲ οὔτε φυσικαὶ οὔτε ἀναγκαῖαι, ἀλλὰ
παρὰ κενὴν δόξαν γινόμεναι. {φυσικὰς καὶ ἀναγκαί-
ας ἡγεῖται ὁ Ἐπίκουρος τὰς ἀληθῆδόνος ἀπολυού-
σας, ὡς ποτὸν ἐπὶ δίψους· φυσικὰς δὲ οὐκ ἀναγκαῖας
δὲ τὰς ποικιλοῦσας μόνον τὴν ἡδονὴν, μὴ ὑπεξαι-
ρουμένης δὲ τὸ ἀγνημα, ὡς πολυτελεῖ σιτία· οὔτε δὲ
φυσικὰς οὔτε ἀναγκαῖας, ὡς στεφάνους καὶ ἀνδριάν-
των ἀναθέσεις.}

XXX Ἐν αἰς τῶν φυσικῶν ἐπιθυμιῶν μὴ ἐπ' ἀλ-
γοῦν δὲ ἐπιαναγοῦσῶν ἐὰν μὴ συντελεσθῶσιν, ὑπάρ-
χει ἡ σπουδὴ σύντονος, παρὰ κενὴν δόξαν αὐταὶ γί-
νονται, καὶ οὐ παρὰ τὴν ἑαυτῶν φύσιν οὐ διαχέονται
ἀλλὰ παρὰ τὴν τοῦ ἀνθρώπου κενοδοξίαν. /

150 XXXI Τὸ τῆς φύσεως δίκαιόν ἐστι σύμβολον τοῦ
συμφέροντος εἰς τὸ μὴ βλάπτειν ἀλλήλους μηδὲ
βλάττεσθαι.

112

δεν υπάρχει κανένα κακό αἰώνιο και πολὺχρονο, μας
πείθει πως η ἐξασφάλιση της φιλίας συντελεῖται ἀκόμη
και μέσα σ' αυτόν τον περιορισμένο χρόνο.¹¹²

XXIX Από τις ἐπιθυμίες ἄλλες εἶναι φυσικές και 149
αναγκαίες, ἄλλες φυσικές μα ὄχι αναγκαίες κι ἄλλες,
τέλος, οὔτε φυσικές οὔτε αναγκαίες ἀλλὰ γεννιούνται
ἀπὸ τὴ ματαιοδοξία. {Ο Ἐπίκουρος θεωρεῖ φυσικές και
αναγκαίες ὅσες ανακουφίζουν τοὺς πόνους, ὅπως το
ποτὸ τὴ δίψα. Φυσικές και μὴ αναγκαίες αὐτές που
απλῶς ποικιλίζουν τὴν ἡδονή, χωρὶς νὰ απομακρύνουν
τον πόνο, ὅπως τὰ πολυτελεῖ γαστρίματα. Τέλος, οὔτε φυσι-
κές οὔτε αναγκαίες θεωρεῖ ἡδονές ὅπως τὸ στεφάνωμα
και τὶς ἀνεγέρσεις ἀδριάντων.¹¹³}

XXX Οἱ φυσικές ἐπιθυμίες που δεν προξενοῦν
πόνο αν δεν ικανοποιηθῶν, ἀλλὰ καταβάλλεται ἐντονη
προσπάθεια νὰ ικανοποιηθῶν, προέρχονται ἀπὸ μα-
ταιοδοξία. Και δεν εἶναι ἀπὸ τὴ δική τους φύση που δεν
ἐξαφανίζονται ἀλλὰ ἀπὸ τὴ ματαιοδοξία του ἀνθρώ-
που.¹¹⁴

IV. ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ — ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

XXXI Το δίκαιο που πηγάζει ἀπὸ τὴ φύση εἶναι 150
σύμβαση πρὸς τὸ κοινὸ συμφέρον, που σκοπὸ ἔχει νὰ
μὴ βλάπτουν και νὰ μὴ βλάπτονται οἱ ἄνθρωποι μετὰξὺ
τους.¹¹⁵

113

XXXII "Όσα τῶν ζώων μὴ ἔδυνάτο συνθήκας ποιῆσθαι τὰς ὑπέρ τοῦ μὴ βλάπτειν ἀλλήλα μὴδὲ βλάπτεσθαι, πρὸς ταῦτα οὐδὲν ἦν δίκαιον οὐδὲ ἀδικον ἀσάυτως δὲ καὶ τῶν ἐθνῶν ὅσα μὴ ἔδυνάτο ἢ μὴ ἐβούλετο τὰς συνθήκας ποιῆσθαι τὰς ὑπέρ τοῦ μὴ βλάπτειν μὴδὲ βλάπτεσθαι.

XXXIII Οὐκ ἦν τι καθ' ἑαυτὸ δίκαιοσύνη, ἀλλ' ἐν ταῖς μετ' ἀλλήλων συστροφαῖς καθ' ἑπηλικούς ὅποτε δεῖ τόπους συνθήκη τις ὑπέρ τοῦ μὴ βλάπτειν ἢ βλάπτεσθαι. /

151 XXXIV Ἡ ἀδικία οὐ καθ' ἑαυτὴν κακόν, ἀλλ' ἐν τῷ κατὰ τὴν ὑποψίαν φόβῳ, εἰ μὴ λήσῃ τοὺς ὑπέρ τῶν τοιούτων ἐφεστηγότες κολαστάς.

XXXV (= Προσφ. 6) Οὐκ ἔστι τὸν λάθρα τι ποιοῦντα ὧν συνέθετο πρὸς ἀλλήλους εἰ τὸ μὴ βλάπτειν μὴδὲ βλάπτεσθαι πιστεύειν ὅτι λήσῃ, κἄν μυριάκις ἐπὶ τοῦ παρόντος λανθάνῃ· μέχρι γὰρ καταστροφῆς ἀθλῶν εἰ καὶ λήσῃ.

XXXVI Κατὰ μὲν (τὸ) κοινὸν πᾶσι τὸ δίκαιον τὸ αὐτό· συμφέρειν γὰρ τι ἦν ἐν τῇ πρὸς ἀλλήλους κοινωνίᾳ· κατὰ δὲ τὸ ἴδιον χάρᾳ καὶ ὅσων ὄποτε

XXXII Για ὅσα πράγματα δεν μπόρεσαν να συνάψουν συνθήκες, ὥστε να μὴ βλάπτουν το ἕνα το ἄλλο και να μὴ βλάπτονται, δεν υφίστανται οὔτε δικαιο οὔτε ἀδικο. Το ἴδιο συμβαίνει και με τους λαοὺς που δεν μπόρεσαν ἢ δε θέλησαν να συνάψουν συνθήκες, ὥστε να μὴ βλάπτουν ο ἕνας τον ἄλλο και να μὴ βλάπτονται.¹¹⁶

XXXIII Η δικαιοσύνη δεν είναι κάτι καθαυτό, ἀλλὰ μία συνθήκη ανάμεσα στους ανθρώπους να μὴ βλάπτει ο ἕνας τον ἄλλο και να μὴ βλάπτονται στις συναναστροφές τους, σ' οποιoδήποτε τόπο και χρό- νο.¹¹⁷

XXXIV Η ἀδικία καθαυτὴ δεν είναι κακό. Είναι κακό ως προς το φόβο που γεννά σε κάποιον ἢ υποψία ὅτι δε θα σταθεῖ δυνατόν να ξεφύγει ἀπὸ σκεῖλους που ἔχουν οριστὴ να τιμωροῦν τέτοιες πράξεις.¹¹⁸

XXXV Ὅποιος διέπραξε κρυφά κάτι ἀπὸ εκείνα που ἔχουν συμφωνηθεῖ για να μὴ βλάπτονται οι ἄνθρωποι μεταξύ τους, δεν είναι δυνατόν να πιστεῦει ὅτι θα ξεφύγει, ἀκόμη κι αν μέχρι τώρα ἔχει ξεφύγει χιλιάδες φορές. Γιατί είναι ἀθῆλο αν θα ξεφύγει μέχρι να πεθάνει.¹¹⁹

XXXVI Ἀπὸ γενική ἀποψη το δίκαιο είναι το ἴδιο για ὅλους, ἐπειδὴ είναι κάτι που συμφέρει στην κοινω- νική ζωὴ. Ἀλλὰ ἐξαιτίας τῆς ἰδιομορφίας των διαφόρων τόπων και τῆς ποικιλίας των περιστάσεων το ἴδιο

αίτιών οὐ πᾶσι συνέπεται τὸ αὐτὸ δίκαιον εἶναι. /

152 XXXVII Τὸ μὲν ἐπιμαρτυρούμενον ὅτι συμφέρει ἐν ταῖς χρεΐασι τῆς πρὸς ἀλλήλους κοινωνίας τῶν νομισθέντων εἶναι δίκαιον ἔχειν τοῦ δικαίου χάριαν (δ) εἶ, ἐάν τε τὸ αὐτὸ πᾶσι γένηται ἐάν τε μὴ τὸ αὐτὸ· ἐάν δὲ (νόμον) μόνον θῆται τις, μὴ ἀπροβαίην δὲ κατὰ τὸ συμφέρειν τῆς πρὸς ἀλλήλους κοινωνίας, οὐκ ἐπιτοῦτο τὴν τοῦ δικαίου φύσιν ἔχει· καὶ μεταπίπτει τὸ κατὰ τὸ δίκαιον συμφέρειν, χρόνον δὲ τινα εἰς τὴν πρόδηψιν ἐναρμόττει, οὐδὲν ἦτρον ἐκείνων τὸν χρόνον ἦν δίκαιον τοῖς μὴ φωναῖς κεναῖς ἐαυτοῦς συνταράττουσιν ἀλλ' εἰς τὰ πράγματα βιάττουσιν. /

153 XXXVIII Ἐνθα μὴ καινῶν γενομένων τῶν πεπεστώτων πραγμάτων ἀνεφεάνη μὴ ἀρμόττοντα εἰς τὴν πρόδηψιν τὰ νομισθέντα δίκαια ἐπ' αὐτῶν τῶν ἔργων, οὐκ ἦν ταῦτα δίκαια· ἐνθα δὲ καινῶν γενομένων τῶν πραγμάτων οὐκ ἐπι συνέφερε τὰ αὐτὰ δίκαια κείμενα, ἐνταῦθα δὴ τότε μὲν ἦν δίκαια ὅτε συνέφερον εἰς τὴν πρὸς ἀλλήλους κοινωνίαν τῶν συμπολιτευομένων, ὅστερον δ' οὐκ ἦν ἐπι δίκαια ὅτε μὴ συνέφερον. /

154 XXXIX Ὁ (τὰ ἐαυτοῦ πρὸς) τὸ μὴ θαρροῦν ἀπὸ τῶν ἔξωθεν ἀριστά συστησάμενος οὗτος τὰ μὲν δυνατὰ ὁμόφυλα κατεσκευάσατο, τὰ δὲ μὴ δυνατὰ

116

πράγμα δὲν εἶναι για ὄλους δίκαιο.

XXXVII Ἀπὸ τα πράγματα που θεωρήθηκαν κατὰ νόμο δίκαια εκείνο που έχει αποδειχθεί ότι είναι ωφέλιμο για τις ανάγκες της κοινωνικής ζωής πρέπει να είναι δίκαιο — είτε είναι το ίδιο για όλους είτε όχι. Αλλά, αν κάποιος θεσπίσει ένα νόμο που δεν αποβεί προς δὲν ἔχει πλέον το χαρακτήρα του δικαίου. Κι αυτό που κατὰ τὸ νόμο είναι συμφέρειν, ακόμη κι αν μεταβάλλεται, για κάποιο χρονικό διάστημα εφαρμόζεται με τη γενική αντίληψη για τὸ δίκαιο: κατὰ τὸ διάστημα εκείνο είναι δίκαιο για ὅσους δὲν ταράσσονται ἀπὸ τα κούφια λόγια ἀλλὰ σπρέφουν τὸ βᾶλμμα τους στα γεγονότα¹²⁰.

XXXVIII Εκεί όπου οι συνθήκες δὲν ἔχουν ἀλλὰ-ἔτσι, τα πράγματα που θεωρούνταν κατὰ νόμο δίκαια, ὅταν ἔχει φανεῖ στην πράξη ότι δὲν εφαρμονίζονται με τὴν πρόδηψη του δικαίου, δὲν είναι δίκαια. Ἀντίθετα, εκεί ὅπου οι συνθήκες ἔχουν ἀλλάξει και τα πράγματα που ἀλλοτε θεωρούνταν δίκαια δὲν συμφέρουν πια, στην περίπτωση αυτή, ὅταν μὲν συνέφεραν στην κοινωνική ζωή, ἦσαν δίκαια, ἐνῶ ὅταν ἀργότερα δὲ συνέφεραν, δὲν ἦσαν πλέον δίκαια¹²¹.

XXXIX Ὅποιος ἔχει ρυθμίσει με τον καλύτερο τρόπο τις υποθέσεις του ως προς τὴν ταρχή που προκαλείται ἀπὸ ἐξωτερικές αιτίες, ἔκανε συγγενικό του ὅ,τι είναι δυνατόν και ὅ,τι είναι ἀδύνατον δὲν τὸ ἔκανε

117

οὐκ ἀλλόφυλά γε ὄσα δὲ μὴδὲ τοῦτο δυνατὸς ἦν,
ἀνεπίμεικτος ἐγένετο καὶ ἐξωρίσαστο ὄσα (πρὸς)
τοῦτ' ἐλευστέλει πράττειν.

XI "Ὅσοι τὴν δύναμιν ἔσχον τοῦ τὸ θαρρεῖν μάλι-
στα ἐκ τῶν ὁμορουμένων παρασκευάσασθαι, οὗτοι
καὶ ἐβίωσαν μετ' ἀλλήλων ἡδίστα τὸ βεβαιοτάτον
πίστωμα ἔχοντες, καὶ πληρεστάτην οὐκείότητα
ἀπολαβόντες οὐκ ἀδύρσαντο ὡς πρὸς ἕλεον τὴν τοῦ
τελευτήσαντος προκαταστροφὴν.

τουλάχιστον ἔενο. Καὶ μ' ὄσα πράγματα οὔτε αὐτὸ
εἶναι δυνατόν ἀπέφυγε καθὲ ἐπιφῆ καὶ ἀπομάκρυνε οτι-
δήποτε εὐνοεῖ μια τέτοια συμπεριφορὰ.¹²²

XI 'Ὅσοι εἶχαν τὴ δύναμιν νὰ ἐξασφαλιστοῦν
στον ἀνώτατο βαθμὸ ἀπὸ τοὺς γείτονές τοὺς, ἔζησαν
μεταξὺ τοὺς πολὺ ευχάριστα, ἔχοντας τὴν πιο σίγουρη
ασφάλεια, καὶ, καθὼς ἀπολαμβάνουν τὴν πληρέστερη
φιλικὴ διάθεση, δὲν οὐδύρονται γιὰ τὸν πρόσωπο χαμὸ
τοῦ νεκροῦ, σὰν νὰ τὸν ἀποκύνεται.¹²³